

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ALGI
EYLEMLERİNDE
GÖRÜLEN EĞRETİLEMELER**

**Yüksek Lisans Yeterlik Tezi
Murat İŞİK**

Eskişehir, 2016

**TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ALGI EYLEMLERİNDE GÖRÜLEN
EĞRETİLEMELER**

MURAT İŞİK

YÜKSEK LİSANS YETERLİK TEZİ

**Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Zeynep ERK EMEKSİZ**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran, 2016**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Murat İŞİK'ın "Türkiye Türkçesinde Algı Eylemlerinde Görülen Eğretilmeler" başlıklı tezi **15 Temmuz 2016** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalında, **yüksek lisans tezi** olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Zeynep EMEKSİZ

Üye : Prof.Dr.İlknur KEÇİK

Üye : Prof.Dr.Gülsün Leyla UZUN

Doç.Dr.Fatih TEMİZEL
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Vekili

ÖZET

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ ALGI EYLEMLERİNDE GÖRÜLEN EĞRETİLEMELER

Murat İŞİK

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran, 2016

Danışman: Doç. Dr. Zeynep ERK EMEKSİZ

Bu çalışma, Türkiye Türkçesindeki algı eylemlerinde görülen kavram eğretilmelerini açıklamaktadır. Alanyazında yapılan diğer çalışmalardan hareketle, algı eylemlerindeki anlam genişlemeleri, anlamsal haritalamalar açıklanmış ve eylemler türlerine göre kategorilenmiştir. Bu sayede Türkiye Türkçesindeki algı eylemlerinin hangi anlam alanlarıyla ilişkili olduğu gösterilmiştir.

Çalışmada öncelikle alanyazında yapılan karşılaştırmalı dil çalışmaları ve bakış açıları sunulmuştur. Ardından kuramsal çerçevede ele alınan çalışmalar betimlenmiş, algı eylemleri ve anlamsal yapıları açıklanmıştır. Bulgular kısmında toplanan veriler incelenmiş ve analizler yapılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde edinilen bilgiler doğrultusunda Türkiye Türkçesindeki algı eylemlerinde görülen eğretilmeler üzerine nihai bir değerlendirme yapılmıştır. Sayısal bilgiler ile birlikte eylemlerde görülen anlam genişlemeleri ve Türkiye Türkçesi'ndeki algı eylemleri arasındaki hiyerarşi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Algı eylemleri, Anlam genişlemesi, Kavram Eğretilmesi, Türkiye Türkçesi,

ABSTRACT

CONCEPTUAL METAPHORS OF PERCEPTION VERBS IN TURKEY TURKISH

Murat İŞIK

Department of Turkish Language and Literature

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, June, 2016

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Zeynep ERK EMEKSİZ

This study aims to explain conceptual metaphors in perception verbs of the Turkey Turkish. With the help of the other cross-linguistic studies in the literature; meaning extensions and meaning mappings are defined and verbs are categorized based on their types. In this manner, it is shown that which meaning fields are related to the meanings of perception verbs in Turkey Turkish.

In this paper, primarily cross-linguistic studies and their standpoints are represented. Afterwards, the theoretical frameworks are delineated and perception verbs and their meaning structures are described. Eventually, collected data were analyzed and the final notions are specified in the findings part.

In the conclusion, a general and orderly assessment about perception verbs in Turkey Turkish are put in the words. An attempt was made to enlighten the meaning extension and hierarchy among the perception verbs in Turkey Turkish with the statistical informations.

Keywords: Perception verbs, Meaning extension, Conceptual Metaphor, Turkey Turkish,

TEŐEKKÖRLER

Öncelikle bu alıŐma sırasında ve öncesinde hiçbir zaman maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen değerli aileme sonsuz teŐekkÖrlerimi sunmak istiyorum. Ardından alıŐma sürecinde akademik bilgisiyle ve hoŐęÖrÖsÖyle hiçbir yardımdan kaçınmayan ve çalışmanın gerçekleŐmesinde bÖyÖk emekleri olan danışman hocam sayın Zeynep Erk Emeksiz'e çok teŐekkÖr ederim. Çalışma sürecinde erasmus deęiŐim Öęrencisi olarak bulunduğum Macaristan'daki Szeged Öniversitesi Altayistik BÖlÖmündeki Öğrenciler ile akademisyenlerin kibar anlayıŐları ve destekleri için ayrıca teŐekkÖr ederim. Son olarak çalışmanın baŐından itibaren manevi olarak her zaman desteklerini yanımda hissettiğim ev arkadaŐlarım Serdar Ves, Anıl Korkmaz, Filippo Molinari ve değerli dostlarım ÖzgÖr Andaç ile Anita András'a sonsuz teŐekkÖrlere.

Murat İŞIK

23/06/2016

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalardan bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Murat İşık

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	ii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜRLER.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
TANIMLAR	xii
1.GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi.....	16
2. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	17
2.1. Algı Eylemlerinin Yapıları Üzerine	17
2.1.1. Algı eylemleri ve anlam haritalamaları.....	21
2.1.2. Algı eylemlerinde anlam genişlemesi ve çok anlamlılık.....	23
2.2. Görüngü	25
2.3. Duyuş.....	26
2.4. Dokunma	27
2.5. Tatmak ve Koklamak	27
2.6. Algı Eğretilmelerinin Nesnel ve Bilgi Alanlarındaki Kurgusu ve Sınırlılıkları.....	28
3. METODOLOJİ.....	30
3.1. Araştırma Modeli	30
3.2 Evren ve Örneklem	30
3.3. Veri Derlemi ve Tekniği.....	31
3.4. Verilerin Analizi	31

4. BULGULAR	32
4.1. Görme Algısı	32
4.1.1. Görmek eylemi	32
4.1.1.1. Bilişsel düzlem	32
4.1.1.3. Fiziksel düzlem	34
4.1.2. Bakmak eylemi	37
4.1.2.1. Bilişsel düzlem	37
4.1.2.2. Fiziksel düzlem	38
4.2. Duyma Algısı	41
4.2.1. Duymak eylemi	41
4.2.1.1. Bilişsel düzlem	41
4.1.2.2 Fiziksel düzlem	42
4.2.2. Dinlemek eylemi	43
4.2.2.1. Bilişsel düzlem	43
4.2.3. İşitmek eylemi	45
4.2.3.1. Bilişsel düzlem	45
4.3. Dokunma Algısı	46
4.3.1. Dokunmak eylemi	46
4.3.1.1. Bilişsel düzlem	46
4.3.1.3. Fiziksel düzlem	46
4.4. Tatma Algısı	48
4.4.1. Tatmak eylemi	48
4.4.1.1. Bilişsel düzlem	48
4.4.1.2. Fiziksel düzlem	49
4.5. Koklama Algısı	50
4.5.1. Koklamak eylemi	50
4.5.1.1. Bilişsel düzlem	50
4.5.1.2. Fiziksel düzlem	51
5. SONUÇ	52
5.1. Sonuç	52
5.2. Öneriler	57
KAYNAKÇA	57
ÖZGEÇMİŞ	

TABLULAR DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 5.1. Görmek Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri.....	36
Tablo 5.2. Bakmak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri	40
Tablo 5.3. Duymak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri.....	43
Tablo 5.4. Dinlemek Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri.....	45
Tablo 5.5. İşitmek Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri.....	46
Tablo 5.6. Dokunmak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri.....	48
Tablo 5.7. Tatmak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri	50
Tablo 5.8. Koklamak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemesi.....	51

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 1.1. Kör- eyleminin fiziksel alanda kavram eğretilmesi şeması.....	5
Şekil 1.2. Kör eyleminin bilişsel alanda kavram eğretilmesi şeması.....	5
Şekil 2.1. Sweerser'in "Vücut gibi zihin" Kavram eğretilmesi	23
Şekil 2.2. Algı Eyleyimde görülen Eğretilmeler	24
Şekil 2.3. Algı Eyleyimde görülen Eğretilmeler (Türkçe)	24
Şekil 2.4. İngilizcedeki Algı Eylemlerindeki Anlam Genişlemeleri	25

KISALTMALAR DİZİNİ

- bk.** : Bakınız
D : Yazıtın Doğu Tarafı
İng. : İngilizce
İzl. : İzlandaca
KB : Kutadgu Bilig
KT : Költigin Yazıtı
s. : Sayfa
vb. : Ve benzer

TANIMLAR

Duyu Eylemi: Dışarıdan gelen uyarının fiziksel düzlemde dilsel forma dönüşmesidir (Emeksiz, 2016, s. 4).

Algılamak: Dışarıdan gelen bir uyarının anlamlı bir bilgi olarak yorumlanmasıdır. (Viberg, 2015, s. 97).

Algı Eylemi: Dışarıdan gelen uyarıların bilişsel bir süreçle anlamlandırılıp dilsel formlara dönüşmesidir (Emeksiz, 2016, s. 4).

Anlam Değişmesi/Genişlemesi: Bir formun tarihsel süreç sonunda eski anlamını yitirip yeni bir fonksiyon edinmesi veya eski anlamını koruyup, yeni bir anlam daha kazanmasıdır (Sweetser, 1990, s. 1).

Kavram Alanında Geçişim (İng. Intrafield): Bir algı eyleminin birden çok algı türü için kullanımına denir (Viberg 1984'ten aktaran Emeksiz 2016, s. 4).

Alanlararası Anlamsal Genişleme (İng. Transfield): Bir algı eyleminin fiziksel düzlemde bilişsel düzleme veya tersi anlamsal genişleme göstermesi durumudur (Sweetser 1990'dan aktaran Emeksiz, 2016, s. 4).

Çok Anlamlılık: Tek bir formun, eş zamanlı olarak çoklu anlamlarla ilişkisinin olmasıdır (Sweetser, 1990, s. 1).

Kavram Eğretilemesi: Dış dünyada algıladığımız ve iletişim kurmak için kullandığımız kavramların başka bir kavram üzerinden ifade edilmesidir. (Lakoff and Johnson, 1980, s. 3).

Psikosomatik: Fiziksel olarak duyu organları ile duygusal reaksiyonların bir bütünlük göstermesi, fiziksel değişimle birlikte duyguların da değişme durumu (Sweetser, 1990, s. 29).

Anlam Haritalandırması: Anlam genişlemelerini/değişmelerini açıklamak adına iki alan arasında görülen ve genellikle iki yönlü olmayan ilişkiyi göstermektir (Sweetser, 1990, s. 30).

1.GİRİŞ

Alanyazında, farklı dillerde algı eylemleri üzerine yapılan bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların odak noktası, algı eylemlerinin hangi anlam genişlemelerine uğradığını saptamak ve olası bir örüntüyü veya düzensizliği anlamaya çalışmaktır. Bu anlam genişlemelerinin kendilerini daha çok kavram eğretilmesine uğramış şekillerde gösterdiklerine tanık olmaktadır. Bu hususta alanyazında öncü eserlerden olan ve sonraki çalışmalar için de büyük önem arz eden George Lakoff ve Mark Johnson'ın çalışmasına (1980) değinmemiz gerekir.

Lakoff ve Johnson, alanyazında kavram eğretilmelerini (İng. conceptual metaphor) açıklayan ilk araştırmacılarıdır. Dünyayı algılama şeklimizin kavram eğretilmeleri ile ilişkili olduğunu ve bunun -bilinç düzeyinde- açıkça farkında olmadığımızı iddia eden Lakoff ve Johnson'a göre, aynı dili konuşan insanlar benzer eğretilme bilgisini paylaşırlar ve bu durum, dil çalışmalarında algımızın işleyişini gösterme açısından önemli kanıtlar sunar "Argüman (tartışma, görüş) savaştır." şeklinde görülen kavram eğretilmesini, fiziki olarak olmasa da sözlü olarak görülen bir savaşın varlığını, ortak özellikler üzerinden açıklarlar. Görüşlerin; savunulabilir, saldırılabilir, yıkılabilir ve kazanılabilir olarak düşünülmesi, karşıt görüşe sahip olan insanın rakip olarak varsayılması, karşı görüşe saldırılması ve kendi sahip olduğumuz görüşü savunmaya çalışmamız bu kavram eğretilmeleriyle açıklanır. (1980, s. 3-4).

Bu kavram eğretilmelerine benzer olarak "Zaman paradır.", "Düşünceler objedir.", "Mutluluk yukarıda, üzüntü aşağıdadır.", "Bilinç yukarıda, bilinçsizlik aşağıdadır.", "İyi yukarıda, kötü aşağıdadır." şeklinde çok fazla sayıda kavram eğretilmelerinin kaynak ve hedef alan özelliklerinden bahsederek anlamsal yapılarını açıklarlar (1980, s. 7-10, 15).

Kavram eğretilmelerinin sınıflandırılması şu şekildedir:

1. Yapısal Eğretilme

Bir kavramın başka bir kavramın üzerinde eğretilmeye uğrayarak yapılanmasıdır

2.Yönelimsel Eğretilme

Bir kavramın başka kavramın sistemi üzerinden düzenlenmesidir (1980, s. 7-10, 15).

Sweetser'in İngilizcedeki algı eylemlerinde görülen çok anlamlılık üzerine yaptığı çalışması (1990) alanyazın için önemli çalışmaların başında gelmektedir. Çalışmanın

sonraki bölümünde kuramsal çerçeve kapsamında detaylı açıklamaya çalışılan bu eserde; eğretilmeye uğramış anlambilim ilişkilerinin, bir özelliğin veya bir grup özelliğinin basitçe değişmesi şeklinde ifade edilemeyeceği, çok anlamlılığın (İng. polisemy) ve anlam değişmesinin (İng. meaning changing) sık sık eğretilmeye uğramış biçimlerde anlam haritalamalarına dahil olduklarını iddaa edilmektedir (1990, s. 4). Algı eylemlerinin sistematik eğretilme ilişkilerini açıklamak için anlam haritalaması yapmanın önemini savunan Sweetser, vücut olarak zihin (İng. mind as body) eğretilmesini kullanır (bk. 2.1.1.bölüm).

Algı eylemleri üzerine yapılan öncü çalışmalardan bir diğeri ise Viberg'e (1984) aittir. Viberg, 14 farklı dil ailesine mensup olan 53 dilden örnekler sunduğu çalışmasındaalgı eylemleri arasındaki hiyerarşiyi gösteren bir tablo çizer. Buna göre bir algıyı ifade eden eylem, öncelikle kuvvetli olarak soldan sağa doğru şu şekilde bir yol çizerek diğer algının görevini karşılar:

Görme > duyma > dokunma > tatma = koklama (1984, s. 124).

Dokunma algısındaki eylemler üzerine çalışma yapan Lu Jun Hong, İngilizcedeki dokunma algısı eylemlerinde görülen anlam genişlemelerini açıklamak için anlam haritalandırması yöntemine (bk. bölüm 2.1.1.) başvurur. Bu haritalandırmada yer alan “dokunma algısı”, “fiziksel dünya”, “sosyal yaşam”, “psikolojik dünya” ve “derece/miktar” alanları arasındaki ilişkileri, kurmuş olduğu benzerlik maddeleri üzerinden açıklar. Dokunma algısından fiziksel dünyaya doğru yaptığı haritalandırmayı iki benzerlik altında şu şekillerde görmekteyiz:

1. İki şey arasında fiziksel olarak bir boşluk olmaması:

(İng.) Her dress was so long that it was touching the floor.

(Elbisesi o kadar uzundu ki yere dokunuyordu.)

2. Bir şey yapmak, uğraşmak ya da başka bir fiziksel aktivite yapmak için ilgili nesneye hem fiziksel olarak hem de soyut anlamda (ikincil) anlamında dokunmak zorunda olmak:

(İng.) What's wrong? You've hardly touched your food.

(Sorun ne? Yemeğine çok az dokunmuşsun.) (Hong, 2012, s. 49).

Lu Jun Hong fiziksel alandan psikolojik alana doğru ilerleyen anlam haritalandırmasında ise şu şekilde benzerlikler sunmuştur:

3. Aralarında mental bir boşluk olmadığında bir şeyin bir değere dokunması:

(İng.) At that time, the unemployment rate was touching 10 percent and rising.

“O sırada işsizlik oranı %10’a dokunuyor ve yükseliyordu.” (Dokunmak bir değere ulaşmak şeklindedir.)

4. Bir olayın insanı duygusal olarak etkilendiğinde, bir şeyin kalbe dokunduğunun varsayılması:

(İng.) She could sense his concern and it touches her.

“Onun endişelerini hissedebilirdi ve bu ona dokunurdu

5. Bir şeyi yapmanın kendine has bir özelliği olması, bu yeteneğin insanlar üzerinde etki bırakması:

(İng.) The feminine touch was evident throughout the house.

“Evde kadın dokunuşu olduğu her yerden anlaşılıyor.” (2012, s. 50).

Bir sonraki haritalandırmada dokunma duyusundan sosyal hayata doğru bir yol vardır. Hong, bu bölümde iki benzerlikten daha bahseder:

6. İki şeyin birbiri ile direkt olarak bağlantılı olduğu, kaynak alanın dokunma algısı, hedef alanın sosyal hayat olduğu durumlar:

(İng.) I met him when I worked in Madrid, and I’ve kept in touch with him ever since.

“Onunla Madrid’te çalışırken tanıştım ve o andan itibaren onunla irtibatı kesmedim.” (İrtibatı kesmemek, İngilizcede “dokunmaya devam etmek” şeklinde görünmektedir.)

7. Dokunmak başka bir şeyi dahil etmek anlamında kullanılır. Bir şey hakkında konuşmak, özel bir konu, durum, problemden bahsetmek olarak görülebilir:

(İng.) The discourse touches many of the issues which are currently popular.

“Bildiri gündemdeki bir çok soruna dokunmakta.”

Lu jun Hong bir sonraki haritalamayı dokunma duyusundan derece ve sayılar alanına doğru çizer:

8. Bir şeyin düşük derece veya az sayıda olması:

(İng.) His voice was touched with the faintest of Italian accents.

“Sesi biraz İtalyan aksanına dokunuyordu.” (2012, s. 50).

Hong, bazen ikiden fazla alanın haritalandırmaya dahil olabileceğini belirtir Duyu algısından sayılar alanına doğru yaptığı anlam haritalandırmasına, dereceler alanın da dahil olmasını buna örnek olarak verir (2012, s. 50).

Algı eylemlerindeki anlamsal genişlemeleri İngilizce, Baskça ve İspanyolca örneğinde inceleyen Ibarretxe Antuñano, görme algısının anlamsal genişlemeleri için “zihin ile ilgili grup”, “sosyal hayatla ilgili grup”, “güvenirlikle ilgili grup” ve “diğerleri” adı altında bir liste hazırlar. Bu listeye göre görme algısının, zihin ile ilgili grup altında; “anlamak”, “ileriye görmek”, “hayal etmek”, “düşünmek” ve “gözden geçirmek” anlam genişlemeleri yer alırken, sosyal hayatla ilişkili olan grupta; “buluşmak”, “ziyaret etmek”, “maruz kalmak”, “biriyle gitmek”, “biriyle kötü geçinmek” anlamlarına gelen anlam genişlemeleri yer alır. Güvenirlikle ilgili grup altında ise “araştırmak”, “işin doğrusunu öğrenmek”, “emin olmak” ve “dikkat etmek” anlamsal genişlemeleri tanıklanır. Bu örneklerin hepsi üç dilde de aynı şekilde yer alır. Bunların dışında “şahit olmak” ve “öneride bulunmak” her 3 dilde de yer alırken; “eşlik etmek”, “idare etmek” sadece İngilizcede, “zarar görmek” Baskçada, “dahil olmak” anlamının ise sadece İspanyolcada yer alır (1999, s. 64).

Antunanao, duyma algısında görülen anlam genişlemelerinde “dikkatini vermek”, “itaat etmek”, “bilgilendirilmek” ve “anlamak” anlamlarının 3 dilde de yer alırken; “eğitilmek” ve “bir anlaşmaya sahip olmak” anlamlarının sadece Baskçada tanıklandığını söyler. “Bir içeceği veya yemeği paylaşmak”, “(duygusal olarak) etkilenmek”, “ulaşmak” ve “(bir işle) uğraşmak” 3 dilde de yer alırken; “borç istemek” İngilizcede; “düşünmek”, Baskçada; “uygun düşmek”, “kandırmak”, “akraba olmak” anlamsal genişlemeleri ise sadece İspanyolcada görülmektedir (Antunanao, 1999, s. 67-68).

Dokunma algısı eylemlerinde görülen “bir yiyecekten bir parça almak”, “etkilemek”, “ulaşmak” ve “uğraşmak” anlamlarının her 3 dilde de yer alırken, “ödünç istemek” anlamı İngilizcede, “muhakeme etmek”, “ikna etmek” (kandırmak) ve “akraba olmak” anlamları ise sadece İspanyolcada tanıklanır (1999, s. 76).

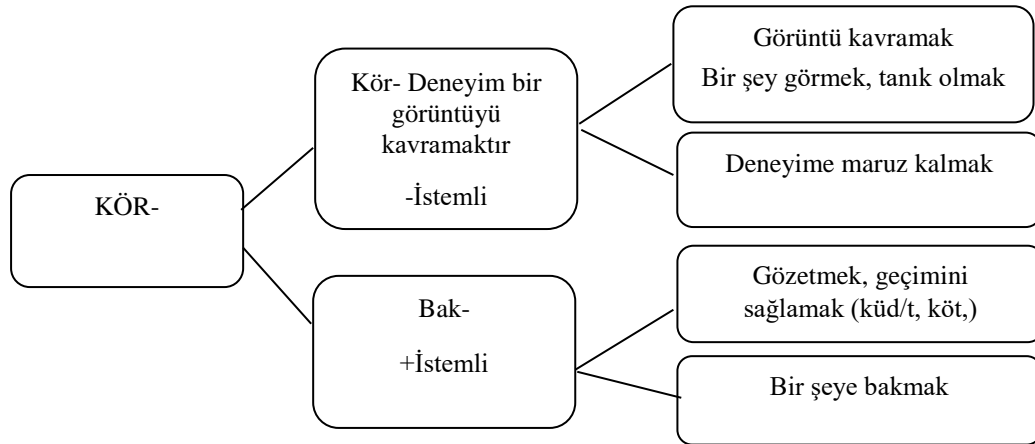
Koklama algısı eylemlerinde ise “bir şeyin izinden gitmek”, “şüphelenmek” “tahmin etmek”, “sezmek” ve “araştırmak” anlamları 3 dilde de yer alır. “küçümseme” ve “hor görme” anlamsal genişlemeleri sadece İngilizcede yer alırken; “yozlaşmak”

“gelecektan haber vermek”, “bir şeyin farkedilmeden ortadan kaybolması-gitmesi” ise sadece Baskçada görülmektedir (1999, s. 82).

Son olarak tatma algısında görülen “bir şeyi deneyimlemek, denemek” “bir duyguyu hissetmek” anlamsal genişlemeleri her dilde görünürksen sadece İspanyolcada “bilmek” anlamında kullanılır (1999, s. 86).

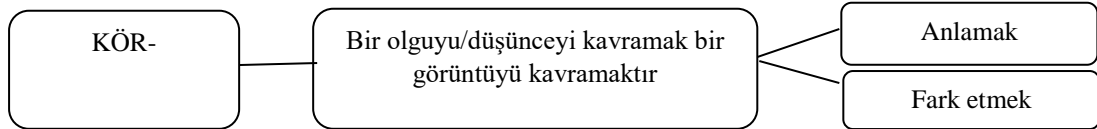
Alanyazında çalışma yapan yabancı araştırmacıların, Türkçedeki algı eylemleri üzerine detaylı çalışmalar yapmadıkları görülmektedir. Yerli çalışmalara bakıldığında ise az sayıda olmakla birlikte bu konuya değinen bir takım çalışmalar görülmektedir. “Eski Türkçeden günümüze algı eylemlerinde çok anlamlılık” üzerine bildiri sunan Zeynep Erk Emeksiz ve Buğra Uluyüz (2014), Eski Türkçedeki metinler üzerinden “kör-” ve “bak-“ eylemlerinde görülen anlam genişlemelerini incelerler:

Şekil 1.1. *Kör- eyleminin fiziksel alanda kavram eğretilmesi şeması*



Kaynak: Emeksiz ve Uluyüz, 2014, s. 8

Şekil 1.2. *Kör eyleminin bilişsel alanda kavram eğretilmesi şeması*



Kaynak: Emeksiz ve Uluyüz, 2014, s. 9

Alanyazında, Eski Türkçedeki algı eylemleri üzerine yapılan bir diğer çalışma da Emeksiz'e aittir (2016). Eski türkçedeki metinlerden hareketle “eşid”, “tınla” ve “tuy” olarak görülen işitsel algı eylemlerinin anlam genişlemelerini bağlam değişkenleriyle beraber sunan Emeksiz, “eşid” eyleminin hem işitmek hem de dinlemek anlamında kullanıldığını belirtir. Ayrıca “öğreti dinlemek”, “söz dinlemek” gibi kullanımların

“önemsemek, itaat etmek” anlam genişlemeleri şeklinde görüldüğünü belirtir. Ancak Budist ritüelin inananların toplanıp okunan öğretiyi dinlemesi ve sonra erdeme ulaşması şeklinde gerçekleşmesinden dolayı “eşid” ve “tınla” eylemlerinin basit işitme eylemi olduklarını belirterek anlam genişlemelerindeki kültürel bağlamın etkilerini açıklar (Emeksiz, 2016, s. 9).

Bir diğer göze çarpan çalışma ise Kutadgu Bilig’deki kavram eğretilmelerini inceleyen Faruk Gökçe’ye aittir. Gökçe, genellikle çeviri değerinin verilmediğini düşündüğü ya da çoğunlukla “bakmak” çeviri değeri ile verilen “kör- (görmek)” eyleminin bir çok örnekte “bilmek” değeri ile çevrilebileceğini düşünmektedir. Ayrıca Kutadgu Bilig’de “bakmak” eyleminin 113 kez bağımsız bir sözlüksel madde olarak kullanıldığı noktaya işaret ederek “görmek” eyleminin “bakmak” değerinde çevrilmesi zorunluluğunun olmadığını belirtir. Bunun yanında “kör-” eyleminin “bakmak” çeviri karşılığı ile çevrildiği beyitlerin bir çoğunda fiziksel bir bakmadan söz etmenin mümkün olmadığına değinir. Kutadgu Bilig’de “kör-” eyleminin “Bilmek görmektir.” kavram eğretilmesi şeklinde okunabileceği cümlelerin genellikle isim-bildirme cümlelerinde ortaya çıktığını belirtir (Gökçe, 2015, s. 65):

1. (KB/337) Bu bir kaç neñ ol kör kişiğe yawuz / munı kılsa yalñuk alıkar et öz.

“Bak (bil ki) şu birkaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse kendini korumuş olur.”

2. (KB/992) Bilig belgüsi kör iki neñ-turur / bu iki bile er kızıl eñ urur.

“Bak (bil), bilginin iki alâmeti vardır; bu iki şey ile insan bahtiyar olur.”

Bu örneklerin dışında “kör-” eyleminin, Kutadgu Bilig’de eylem cümlelerinde de “bilmek” çeviri karşılıklı gelişimler göstermektedir (Gökçe, 2015, s. 65-66).

Gökçe, görme duyusunda görülen anlama ve idrâk etme anlamsal genişlemeleri ile ilgili görüşünü şu şekilde açıklar:

“Görme > anlama / idrâk etme anlam gelişiminin genetik olarak farklı dil ailelerinde de tanıklanıyor olması ANLAMAK / İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR metaforunun insan zihninde yerleşik bir metafor olduğunun güçlü bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Nitekim gerek Viber’in gerek Vanhove’nin konu üzerine yaptıkları tipolojik çalışmalarda kontrol dili olarak başvurmadıkları Türk dili gerek tarihsel gerek modern temsilcileri ile zengin bir malzemeye sahiptir. Kutadgu Bilig, bir erken dönem metni olarak ANLAMAK / İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunu ikna edici seviyede yansıması bakımından özel bir yere sahiptir. Metinde 1000’den fazla sıklık değeri ile tanıklanan KÖR- “görmek”

algı eylemi, yukarıda BİLMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforunda çizilen sınırlar da dikkate alınırsa özellikle 2. kişi emir/istek biçimi ile büyük ölçüde ANLAMAK / İDRAK ETMEK GÖRMEKTİR kavramsal metaforuna karşılık gelecek bir değerde kullanılmıştır. Ancak Arat'ın çevirisinde KÖR- eyleminin 2. kişi emir/istek çekimi büyük ölçüde “bakmak” değeri ile çevrilmiştir. Kuşkusuz anlama / anlayış ve idrâk kavramlarının eserin ana mesajını oluşturduğu bu metinde aşağıdaki örneklerden de görüleceği üzere KÖR- eyleminin basitçe fiziksel bir görme ya da bakma eylemine karşılık gelmediği açıktır (Gökçe, 2015, s. 69-70).”

Gökçe, ardından ilgili örnekleri şu şekilde verir:

1. (KB/234) Ajunda ne yañlıg eren tuğdı kör / bir ança yorıdı yana öldi kör.

“Dünyaya nice erler geldi, düşün; bir müddet ömür sürdükten sonra, yine göçüp gittiler.

2. (KB/4609) Köni sözlemiş körse köñli oduğ / Sözi körse ma'nî bérür tü boduğ.

“Gönlü uyanık insan çok doğru söylemiş; dikkat edersen, onun sözü çok renkli ve mânalıdır.”

Ayrıca Kutadgu Bilig'in, bedensel deneyimden zihinsel deneyime (tecrübe etmek) doğru yaşadığı anlam genişlemesinin örnekleri şu şekildedir:

3. (KB/4434) Negü tér eşitgil ajun kezmiş er / Başında keçürmiş telim körmüş er.

“Dünyayı gezmiş, bir çok şeyler görmüş-geçirmiş insan ne der, dinle.”

4. (KB/2367) Negü tér eşitgil yağı sançmış er / Başında keçürmiş közün körmüş er.

“Düşmanlarını mağlup etmiş, görmüş-geçirmiş, tecrübeli yiğit ne der, dinle.”

Bu bilgiler ışığında Reşit Rahmeti Arat'ın Kutadgu Bilig tercümesinin “kör-” algı eyleminin çok anlamlılığı, eğretilmeye uğraması ve gramerleşme görevleri bakımından yeniden değerlendirmeye açık olduğu belirtilir. (Gökçe, 2015, s. 75).

Türkçedeki algı eylemlerine ait başka bir sınıflandırma ise Türk runik harfli metinlerdeki mental eylemleri inceleyen Özen Yaylagül'e aittir. Yaylagül bu eylemlerin bize eski Türklerin duygu ve düşünce dünyası hakkında bilgi edinmemiz konusunda yardımcı olabileceklerini iddaa eder(2005, s. 17). Türk runik harfli metinlerde tespit edilen temel duyu eylemleri şu şekildedir: “(E)ş(i)d- (işitmek)”, “tıñla-“ (dinlemek, işitmek için kulak vermek)”, “tuy- (duymak)”, “kör- (görmek)”, “bakmak (tâbi olmak, bağımlı olmak)”. Bu eylemler içinde en sık görülen “kör-” eylemidir. Duyma algısıyla ilgili görülen “(e)ş(i)d-” ve “tuy-” eylemlerinde sesler konuşmacının kontrolü dışında

algılanır; “tıjla” eyleminde ise seslerin algılanmasında dinleyicinin istemli bir hareketinin var olması gerektiğini görmekteyiz (Yaylagül 2005, s. 25).

Yaylagül, ileri dil aşamasında Türk Runik harfli metinlerde “kör-” eylemiyle anlatılan “tâbi olmak, bağımlı olmak, uymak, baş eğmek, itaat etmek” durumlarının Türkiye Türkçesinde dinlemek eylemiyle “birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak” şeklinde tanımlandığına değinir (Yaylagül, 2005, s. 27).

Türk Runik harfli metinlerde “tıjla-” eyleminin de benzer bir anlamda, “katıgđı tıjla!” şeklinde “iyice dinleyip kavramaya çalışmak ve ona göre davranmak” anlamında da kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnek “kör-” eylemiyle “anlamak, sezmek, kavramak” eylemleri arasındaki yakın ilişkiyi ifade etmektedir:

1. On ok bod(u)n (ä)mg(ä)k körti. (KT D 19)

On ok halkı ıztırap gördü (On ok halkı ıztırabın ne olduğunu anladı, sezdi, kavradı) (Yaylagül, 2005, s. 27).

Kırgız Türkçesinde algı eylemlerini inceleyen Kambchbekova ise “görmek”, “duymak”, “bakmak”, “koklamak” gibi eylemlerin temel duyu eylemleri olduğunu; “sezmek” ve “hissetmek” gibi algılama eylemlerinin ise birleşik duyu eylemleri olduğunu belirtir (2011, s.94).

Temel duyu eylemleri, belli bir duyu organı tarafından alınıp, belli bir iletici tarafından merkeze götürülen duyuları algılayan eylemlerdir. Kambchbeova “gör-”, “duy-”, “dokun-”, “işit-”, “kokla-” gibi çekirdek eylemleri kapsayan temel duyu eylemlerini beş alt gruba ayırır:

1. Görme duyu eylemleri
2. İşitme duyu eylemleri
3. Tat alma duyu eylemleri
4. Koku alma duyu eylemleri
5. Dokunma duyu eylemleri

Değişik fizyolojik sistemlerin bir arada çalışması sonucu algılanan duyuları ifade eden eylemler birleşik duyu eylemleri olarak adlandırılır. Psikoloji biliminin vücut durum duyularının ayrı alıcılarının olduğunu savunmasına karşın sezgiye dayalı bir algılama söz konusu olduğundan vücut durum duyu eylemlerini birleşik duyu eylemler grubunda değerlendirilir (Kambchbekova, 2011, s.97).

Birleşik duyu eylemleri, algılamanın içsellik ve dışsallık durumlarına göre iki alt gruba ayrılır: Sezgiye dayalı çevremizi algılayan eylemler (birleşik dışsal duyu eylemler) ve kendi bünyemizdeki hareketliliği algılayan vücut durum (birleşik içsel) duyu eylemler. “Sezmek”, “hissetmek” birleşik duyu eylemlerini ifade ederken; diğer grup için “içi ezil-”, “cızla-”, “yürek burk-”, “yüreği serinle-”, “canı boğazına gel-” gibi vücut durumunu betimleyen veya “karıncalanma-” ve “titre-” gibi bünyemizdeki fiziksel hareketliliği aktaran eylemlere tanık olmaktadır (Kambchbekova, 2011, s.97).

Ayrıca temel duyu eylemlerinde algılama genellikle tek bir organa bağlılık gösterirken, birleşik duyu eylemlerinde ise bu durum görülmez (Kambchbekova, 2011, s.98).

Algı eylemleri üzerine İngilizce ve İzlandaca arasında karşılaştırmalı çalışan Ása Bryndís Gunnarsdóttir, çalışmasında Sweetser’in eserini (1990) kuramsal çerçevede kullanarak İngilizcedeki ve İzlandacaki algı eylemlerinde görülen kavram eğretilmeleri inceler. Aşağıda görme duyusundaki eylemler ile ilgili olarak verdiği anlam genişlemeleri her iki dilden (sırasıyla İng. ve İzl. olmak üzere) Türkçeye çevirileri ile birlikte şu şekildedir:

1. ANLAMAK GÖRMEKTİR:

He didn't see the point of the story.

(Hikayenin asıl meselesini anlamadı/görmedi.)

Ég sé enga lausn á málinu.

(Bu konu için bir çözüm göremiyorum.)

2. İLERİYİ TAHMİN ETMEK, GÖRMEKTİR:

I can see this will not end well.

(Bunun iyi bitmeyeceğini görebiliyorum.)

Enginn gat séð fyrr að þetta endaði svona illa.

(Kimse bunun bu kadar kötü bileceğini göremezdi.)

3. HAYAL ETMEK GÖRMEKTİR:

He saw himself as the saviour of his country.

(O kendisini ülkesinin kurtarıcısı olarak gördü.)

Ég sé hana ljóslifandi fyrr mér í rauða kjólnum.

(Onu, kırmızı elbisenin içinde parlak bir şekilde hayal ediyorum/görüyorum.)

4. DÜŞÜNMEK/HESABA KATMAK GÖRMEKTİR:

They see him being a burden.

(Onu bir yük olarak görüyor.)

Við skulum sjá aðeins til, þetta lagast kannski.

(Bir görelim bakalım, gelişebilir.)

5. ÇALIŞMAK/İNCELEMEK GÖRMEKTİR.

I have to see how I fix it.

(Nasıl tamir edebileceğimi bir görmem gerek.)

Máttu vera að því að líta á tölvuna fyrir mig?

(Bilgisayarıma bir bakar mısın?)

6. BİR ŞEYİN NE OLDUĞUNU ANLAMAK/ÇÖZMEYE ÇALIŞMAK GÖRMEKTİR:

See what the trouble is.

(Sorunun ne olduğunu baksana.)

Geturðu séð hvernig á að setja tækið saman?

(Bu cihazı nasıl takabileceğimizi görebiliyor musun/biliyor musun?)

7. EMİN OLMAK GÖRMEKTİR:

See that the children have enough food.

(Bak bakalım çocukların yeterli yemeği var mı?)

Ég skal sjá til þess að þetta komi ekki fyrir aftur.

(Bunun bir daha gerçekleşmeyeceğinden emin olacağım.)

8. İLGİLENMEK GÖRMEKTİR:

Can you see that it gets done?

(Bittiğinde bakabilir misin?)

Hver ætlar að sjá um að bréfið komist til skila?

(Mektubun ulaşmasıyla kim ilgilenecek?)

İngilizcede, İzlandacadan ayrı olarak yer alan bir diğer kavram eğrilemesi ise “TANIK OLMAK GÖRMEKTİR.” şeklindedir.

She has seen better days.

(Daha iyi günleri olmuştu/Daha iyi günler görmüştü.) (2013, s. 18-22).

Gunnarsdóttir, çalışmasının devamında duyma algısındaki eylemlerde yer alan anlam genişlemelerine ise şu şekilde yer verir:

1. ANLAMAK DUYMAKTIR:

If I heard him right, then this is the correct answer.

(Eğer onu doğru duyduysam, doğru cevap bu.)

Ég heyri það alveg á henni að þetta hefur verið erfið reynsla.

(Bunun zor bir deneyim olduğunu ondan duyabilirim.)

2. BİLMEK/BİLGİLENDİRİLMEK DUYMAKTIR:

Have you heard the news?

(Haberleri duydun mu?)

Ég var að heyra að hún væri að koma til landsins.

(Ülkeye gelmek üzere duydum.)

3. DİKKAT/İLGİ VERMEK DUYMAKTIR:

Listen to your father.

(Babanı dinle.)

Hlustaðu á móður þína.

(Anneni dinle.)

4. İTAAT ETMEK DİNLEMEKTİR:

They didn't listen to the instructions of the teacher.

(Öğretmenlerinin dediklerini dinlemediler.)

Hann segist skipa fyrir, við eigum að hlýða.

(Uymamız gereken kuralları söyledi.)

Gunnarsdóttir buna ek olarak İzlandacada kişilerarası iletişimin bir uzantısı olarak görülen başka bir eğretilmeye daha değinir. Önceki örnekler kadar sık karşılanmayan bu kavram eğretilmesi “SAHİP OLMAK DUYMAKTIR.” şeklindedir:

Á þessum tíma heyrðu eyjarnar Noregi.

(Şu anda bu adalar Norveç'e ait.) (2013, s. 23-25).

Gunnarsdóttir çalışmasının devamında dokunmak algısında yer alan anlam genişlemelerini ise şu şekilde yer verir:

5. ETKİLEMEK DOKUNMAKTIR:

I was so touched by your letter of sympathy.

(Anlayışlı sözleriniz bana çok dokundu.)

Ég neita því ekki að leikritið snart mig djúpt.

(Gösterinin bana derince dokunduğunu inkar etmiyorum.)

6. BİR ŞEYLE UĞRAŞMAK DUYMAKTIR:

I wouldn't touch that business.

(O işe hiç bulaşmazdım/dokunmazdım)

Hann snertir ekki vín lengur.

(Şaraba artk hiç dokunmuyor.) (2013, s. 26-28).

Gunnarsdóttir, buna ek olarak İzlandacadaki kavram eğretilmesine benzer olan “İLGİLENDİRMEK/ALAKADAR ETMEK DOKUNMAKTIR.” şekliyle yer alan kavram eğretilmesini açıklar:

7. Þetta mál snertir mig ekkert.

(Bu dosya beni hiç ilgilendirmiyor.)

Gunnarsdóttir, tatma duyusunda “BİR ŞEYİ DENEYİMLEMEK TATMAKTIR.” şeklindeki anlam genişlemesinin yaygın olduğunu belirtir. İzlandacada ise daha çok “KÖTÜ BİR ŞEYİ DENEYİMLEMEK TATMAKTIR.” şeklindedir:

8. She has tasted the joys of freedom.

(Özgürlüğün keyfini tattı.)

Hann fékk að bragða á eigin meðali.

(Kendi ilacının tadından aldı.)

Gunnarsdóttir, bunun yanında İzlandacada “DENEMEYİ TATMAKTIR.” şeklinde ikinci bir kavram eğretilmesine de değinir. “DENEYİMLEMEK TATMAKTIR.” kavram eğretilmesine benzese de başka bir kategori altında yer almaya yetecek boyutta bir ayrımın olduğunu belirtir:

9. Menn hafa bragðað að fleyta hér bát.

(Adamlar botu buraya yüzdürmeye çalıştılar.) (2013, s. 29).

Son olarak koklama algısına değinen Gunnarsdóttir; daha önceki çalışmalarda görülen “ŞÜPHELENMEK, TAHMİN ETMEK, SEZGİSEL OLARAK HİSSETMEK, KOKLAMAKTIR.” kavram eğretilmelerinin ilginç bir şekilde İzlandacada yer almadığını belirtir. Buna karşın “BİR OLAYI ARAŞTIRMAK ÇÖZMEYE ÇALIŞMAK KOKLAMAKTIR.” kavram eğretilmesinde şüphelenmenin söz konusu olduğunu ve iki dilde de yer aldığını belirtir:

10. A couple of journalists are sniffing around.

(Bir grup gazeteci havayı kokluyor.)

Leynilögreglan er lagin við að þefa erlenda njósnara uppi.

(FBI yabancı casusların izini sürmede çok yetenekli.)

“KÜÇÜMSEMEK/ONAYLAMAMAK KOKLAMAKTIR.” kavram eğretilmesiyle beraber koklamanın negatif bir şeyi ima eden ilişkileri de yer almaktadır:

11. “You are behaving in an unladylike fashion” sniffed mother.

(Hiç hanımca olmayan davranışlar sergiliyorsun diye burnunu çekti annesi.)

Það hnussaði í honum af óánægju.

(Hoşnutsuz bir şekilde burnunu çekti.)

İzlandadaki başka olası bir kavram eğretilmesi de “KENDİNİ YAVAŞÇA ALIŞTIRMAK KOKLAMAKTIR.” Bu anlamsal genişleme “yavaşça bilgileri edinme” anlamı da içerdiği için “ARAŞTIRMAK SORUŞTURMAK KOKLAMAKTIR.” kavram eğretilmesine de benzemektedir:

12. Hún ætti nú að þekkja lögin, hefur hún ekki þefað af lögfræði?

(Yönetmeliği biliyor olması gerek, birazcık hukuk bilgisi de mi yok?) (2013, s. 31-34).

Gunnarsdóttir, yapmış olduğu analizler sonucu belirgin olmasa da iki dil arasında yakın bir ilişki olduğunu belirtir. İngilizce ve İzlandaca dillerindeki algı eylemlerinde görülen soyut ve fiziksel anlamlar arasındaki ilişkinin birbirine çok yakın olduğunu ve var olan eğretilmelerin nicelik olarak da benzerlik gösterdiğini belirtir. Bu benzerlikler rastlantısallıktan çıkarak Sweetser’in algı eylemleri çalışmasında (1990) sistematik olarak görülen anlamsal genişlemeleri desteklediğini belirtir. Etimolojikselsel olarak da

soyut anlamın Hint-Avrupa dillerinde erken dönemde tanıklandığını ve bu iki dilde de hala anlam değişmelerinin devam ettiğini belirtir (2013, s. 40-41).

Alanyazına özellikle yeni bir düşünce ve tartışma getirmesi adına Evans ve Wilkins çalışması (2000) çok büyük önem taşımaktadır. Özellikle Viberg'in (1984) ve Sweetser'in (1990) çalışmalarında belirtmiş oldukları duyu eylemleri arasındaki hiyerarşinin (görme>duyma>dokunma>koklama=tatma şeklinde görülen), aslında evrensel olamayabileceğini kanıtlayacak örnekler sunması bakımından sonraki çalışmalar için başvuru alanı ilk kaynak olmuştur. Bu çalışma ile birlikte araştırmacılar algı eylemlerinde görülen anlam genişlemelerinde kültürel etkilerin de önemli bir etken olduğunu savunmaya başlamışlardır.

Evans ve Wilkins, çalışmalarında Sweetser'in tezi (1990) ve Viberg'in hiyerarşisini (1984, s. 147) Avustralya dillerine uygulamışlardır. Bununla beraber Sweetser'in savunduğunun aksine bu dillerde bilgi için kullanılan kaynak alanda görme algısı yerine açık bir şekilde duyma algısı ile olan ilişkiler bulmuşlardır (2000, s. 547).

Sweetser, zihinsel hayatımızla, anlayış ve bilme ile ilişkili olan alanın düzenli bir şekilde görme duyusuyla ilişkili olduğunu ve duyma algısıyla ilgili bir eylemin anlamaktan daha çok bilmek anlamına gelmesinin çok olası olmadığını belirtir (1990, s. 43). Fakat Evans ve Wilkins, çalışmalarında Avustralya dillerinde düşünme ve bilmenin görme duyusundan daha çok duyma duyusuyla karşılandığını açıklarlar. Buradaki paradoksu ancak kültürel etkilerin gücüne değinerek açıklayabileceğimizi belirtirler. Bu sebeple algı eylemlerinin anlam genişlemelerinin hem nerofiziksel hem de kültürel değişkenler hakkında ipuçları verdiklerini iddaa ederler (2000, s. 581- 585).

Avustralya dillerinde duyma algısındaki anlamlar; “duyma/dinleme”, “anlama”, “düşünme”, “bilme”, “hatırlama/çağırışım yapma”, “itaat etmek/önemsemek” şeklinde görülmektedir. (Evans and Wilkins 2000, s. 584). Görme duyusu ise bu dillerde nadiren biliş ile ilişkilidir ve daha çok sosyal alanda (flört etmek, aşk, denetlemek/gözetlemek) kendine yer bulur (Evans and Wilkins 2000, s. 549).

Evans ve Wilkins'ten sonra alanyazında yeni yaklaşımların kendini göstermeye başladığına tanık oluruz. Elena Maslova çalışmasında, görme ve duyma için iki ayrı kullanımları olan dilleri, görme dilleri; iki algı için de aynı kullanımlara sahip olan dilleri ise algı dilleri olarak adlandırır (2004, s. 1). Maslova, Viberg'in çalışmasında görülen, görme algısındaki eylemin duyma algısını ifade edebilecek bir genişlemeye

uğrayabileceğini ama bunun tam tersinin mümkün olmadığını ifade eden düşünceye karşı çıkar (2004, s. 3). Ardından Kolıma Yukagircesindeki duyma algısından diğer algılara doğru görülen art zamanlı anlam genişlemelerini örnekler:

Medin me-medi: qojl mon-d'e shoromo.

“İlk defa tanrıya dua eden birini duyuyorum (görüyorum).” (2004, s. 6).

Algı eylemlerinin incelenmesinde kültürel etkilerinin önemini vurgulayan bir diğer çalışma ise yine Antunano Ibarretxe'ye (2008) aittir. Antunano, çalışmasının sınırlarını Hint-Avrupa dil ailesi ötesine çıkararak algı eylemlerinin haritalandırmalarını yaparken kültürel etkilerin de ne kadar önemli olduğuna değinir. Her insanın aynı algı için vücudunda aynı mekaniklere sahip olduğunu düşünerek, idrak bilimin evrensel saptamalarda bulunmasını kabul eder. Fakat topluluğun öneminin de konuya dahil olması gerektiğini belirtir ve algı eylemleri ile ilişkili olan insan vücudunun incelemesini yaparken daha geniş açıdan bakıp başka elementleri de hesaba katar. Bu sebeple Antunano, kavram eğretilmeleri üzerine çalışırken biyolojiksel unsurların evrensel olduğunu kabul eder ve sosyal etkenlerin daha ileri boyutta çalışılması gerektiğini belirtir (2008, s. 18-19).

Yukulta dilindeki “marrija” eyleminin geçişli olarak kullanıldığında “dinlemek”, “duymak” anlamında; geçişsiz olarak kullanıldığında ise “düşünmek”, “hissetmek” anlamlarına gelmektedir. Walmarri dilindeki kulak anlamına gelen “pina”nın, akıllı anlamına gelen “pina-jarti” (kelime çevirisi olarak bir kulağa sahip olmak anlamında) kelimesiyle ve “düşünmek”, “bilmek”, “bilgi” anlamlarına gelen diğer türetimlerle ilişkisi vardır. Ayrıca Kayrild dilinde kulakla ilgili olan “marraldunbuwatha” (çeviri olarak kulak kullanılmaz hale geldi anlamında) ve “marraldurldiija” eylemleri (kulak saçmalığı) unutmak anlamına gelmektedir (Antunano, 2008, s. 25).

Antunano, bunun dışında görme duyusunun bilişle olan ilişkisini karşılayan algı eylemlerinin sadece duyma algısında tanıklanmadığını; başka algıların da bilişsel alanda anlamlarının olduğunu belirtir. Güney pasifikteki Andaman adalarındaki Ongeelerin koklama algısını, Meksika'daki Tzoitziller'in ise dokunma algısı ile yakın ilişkiler içinde olduğunu belirtir (2008, s. 25).

Medeniyetlerin kültürlerinin birbirine benzemediğini, çeşitli farklılara sahip oldukları düşünülürse, dildeki kullanımlarda da bu ayrılıkları görmenin gayet doğal olacaktır. Bu sebeple eğer bütün diller için bir genelleme yapılması gerekiyorsa

“Anlamak görmektir.” kavram eğretilmesi yerine “Anlamak algılamaktır.” Kavram eğretilmesi daha isabetli olacaktır (Antunano, 2008, s. 29).

Kazakça’daki dokunma algısı üzerine çalışma yapan Ekrem Ayan ve Yakup Türkdil, Kazakçadaki duyu eylemleri sayısının, Türkiye Türkçesi’nden oldukça fazla olduğunu belirtirler. Çalışmalarında 255 tane duyu eylemi tespit ettiklerini ve bu tespit ettikleri eylemlerden 205 tanesinin temel anlamıyla kullanıldıklarını ifade ederler. Türkiye Türkçesi’nde ise Türk Dil Kurumu’na ait olan sözlükten 180 tane duyu eylemi tespit ettiklerini, bunlardan 121 tanesinin temel anlamıyla kullanıldıklarını aktarırlar. Bunun yanında Kazak Türkçesi’nde 56 tane dokunma duyu eylemi tespit ettiklerini; bu eylemlerin sadece duyu anlamlarını incelediklerini ve bu incelemede “temel-yan anlam”, “olumlu-olumsuz anlam”, “istemli-istemsiz” ve “fiziksel-zihinsel” temas özelliklerinin yer aldığını belirtirler (2015, s. 108-109).

Sonuç olarak dokunma algısı eylemlerinin her iki lehçede de önemli bir yer tuttuğunu ve bu algının Türkiye Türkçesi’nde Kazak Türkçesi’nden daha fazla eyleme sahip olan tek algı olduğu belirtilmiştir. Böylelikle Türkiye Türkçesi Kazak Türkçesine oranla dokunma duyusuna daha fazla başvurduğunu iddaa edebiliriz. Toplam duyu eylemleri açısından bakıldığında ise Kazak Türkçesinin zenginliği açık şekilde görülür ve bunun sebebi Kazak Türkçesinin kullanıldığı coğrafyada Türkiye’ye göre şehirleşmenin az olması olarak ifade edilebilir (Ayan ve Türkdil, 2015, s. 110).

1.1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Alanyazındaki algı eylemleri üzerine yapılan çalışmalara göz attığımızda, eylemlerin dünyayı algılamamızda ve kavramamızda birincil önem arz ettiklerini görmekteyiz. Dünyayı var olduğu günden itibaren duyularıyla kavrayan insan, ifade etmek istediği farklı durumlar, düşünceler ve duygular için de duyu eylemleri üzerinden tanımlanan bir çok kavram eğretilmesine uğramış anlam genişlemelerini kullanmıştır.

Yapılan öncü çalışmalarda (Viberg 1984, Sweetser 1990), çeşitli dillerden örnekler alınıp evrensel hiyerarşi ve benzerlikler gözlenmek istenmiştir. Hangi duyu eylemlerinin hangi anlamlarla sıklıkla ilişkisi olduğunu göstermeye çalışarak insan algısı için bir takım genellemelerde bulunmaya çalışılmıştır. Alanyazında yapılan, sonraki çalışmalarda ise önceki çalışmalarda görülen bazı genellemeleri bozacak türden örnekler gözlenmiştir (bk. Evans and Wilkins, 2000).

Yapılan araştırmalara göre Dünya üzerinde konuşulan 6909 dil bulunmaktadır.¹ Bu sebeple araştırmacıların çalışmaları genellikle göz önünde olan diller üzerindedir. Yeni tipoloji çalışmaları kültürün dil üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmaktadır. Bu bakımdan bir algının diğer algıdan daha sıklıkla anlam genişlemesine uğramasında veya başka algının görevini karşılamasında bir çok sebepler olabilir. Bu sebepler sorgulandığında dili konuşan toplumun kültürü ve algısı üzerinde bir takım sonuçlara ulaşabiliriz.

Çalışmanın amacı, Türkiye Türkçesindeki 5 duyu üzerinden tanıklanan algı eylemlerinde görülen anlam genişlemelerini açıklamak ve bu açıklamalardan yola çıkararak eylemlerde görülen anlamsal haritalamaları sunmaktır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Algı Eylemlerinin Yapıları zerine

Çeşitli uyarımlar sonucu dış dünyadaki bilgiyi sınırlar aracılığıyla beyne ileten organlara algı organları denmektedir. Algı organları göz, kulak, burun, dil ve deri olarak bilinirler. İşitme, dokunma, koklama, tatma, görme ifade eden eylemler algı eylemleridir. Algı organları ile ilişikli olan eylemlerin öteden beri dilde kendine yer bulduklarını görmekteyiz. Bir nceki bölümde verilen örnek çalışmalarda görüldüğü gibi araştırmacılar, algı eylemleri üzerinde tanıklanan anlam genişlemelerini göstermeye çalışmışlardır. Bu hususta algı eylemlerinin hangi gruplar altında toplandığını ve ne gibi özellikler taşıdığı üzerine tartışmak gerekmektedir.

Felsefe Terimleri Sözlüğünde algı şu Şekilde tanımlanır:

“Bir Şeye dikkati yönelterek, duyular yoluyla o Şeyin bilincine varma. Bir nesne duyular aracılığıyla algılanır, ancak algı duysal izlenimlerden daha fazla bir Őeydir, bilinçli bir farkına varmadır, duyumları bilince ileten bir olaydır. Algıda: a. algı olayı, b. algı içeriği, c. algı nesnesi ayırt edilir. Algılar şu iki türe ayrılabilir: 1. Dış algı: Dış dünyadaki nesnelere yönelen, onlarla ilişikli olan algı. 2. İ algı: İ dünyanın gerçeklerine (ruhsal durumlar, ruhsal edimler, ruhsal içerikler) yönelen ve onlarla ilgili olan algı” (Akarsu, 1975).

Algı eylemlerini fiziksel ve bilişsel olmak üzere iki ayrı düzlemde inceleyebiliriz. Koşmak, vurmak, zıplamak, sürünmek gibi hareket eylemleri fiziksel bir düzlemde gerçekleşirken; karar vermek, inanmak, kızmak, zlmek, bilmek, düşünmek, hoşlanmak, istemek, anlamak, hayal etmek, Őařırmak gibi eylemler ise bilişsel bir hareketi gösterir. Bilişsel düzlemde gördüğümüz bu eylemlerden bazılarının süreç

¹ (<http://www.linguisticsociety.org/content/how-many-languages-are-there-world>).

sonunda tepkisel biçimlerde duygu durumlarını ifade ettiklerini görmekteyiz. Bilişsel süreç sonucunda ortaya çıkan duygu durumlarını ifade eden eylemlere duygu eylemleri denir. Duygusal durum ifade etmeyen bilişsel eylemler ise zihnin anlamlama faaliyetleri sonucu ortaya çıkan eylemlerdir (anlamak, düşünmek, bilmek, hatırlamak vs.) (Şahin, 2012, s. 50).

Viberg, “görme”, “duyma”, “dokunma”, “tatma” ve “koklama” olarak bildiğimiz algıların eylemleri için hazırladığı gruplandırmada algı eylemlerini “hareket/edici (İng. activity)”, “deneyim (İng. experience)” ve “birleştirici, konu (İng. copulative)” şeklinde 3 gruba ayırır. Edici, deneyimci ve konu olarak ele aldığımız bu başlıklar “İng. base selection” denilen bir temel seçilime tabi olurlar. Bu temel seçim öznenin, ilgili eylemle ilişkilendirilmiş anlamsal rollerini seçmesiyle ilişkilidir. “Deneyimci esaslı” eylemler, söz konusu olan bilişsel deneyime sahip özneyi konu olarak alırlar (Edici ve deneyimin gruplarının her ikisi de deneyimci esaslıdır.). Kaynak bazlı eylemler ise deneyimlenen varlığın kendisini konu olarak ele alır (Birleştirici grup kaynak bazlıdır.) (1984, s. 123-124):

Tablo 2.1. *Viberg’in İngilizcedeki Algı Eylemleri Sınıflandırması*

	Experincer based		Source-based
	Activity	Experience	Copulative
Sight	Look at	See	Look
Hearing	Listen to	Hear	Sound
Touch		Feel	
Taste		Taste	
Smell		Smell	

Tablo. 2.2. *Viberg’in sınıflandırmasına göre Türkçedeki Algı Eylemleri*

	Deneyimci esaslı		Kaynak bazlı
	Edici, +İstemli	Deneyim, -İstemli	Konu
Görme	Bakmak	Görmek	Görünmek
İşitme	Dinlemek	Duymak	
Dokunma	Dokunmak	Hissetmek	

Tablo. 2.2. (Devam) *Viberg'in sınıflandırmasına göre Türkçedeki Algı Eylemleri*

Tatma	Tatmak	Tatmak	
Koklama	Koklamak	Koklamak	Kokmak

Edici ve deneyim gruplarının birbirlerinden ayrıldıkları noktayı kavramak için “bakmak-görmek”, “duymak-dinlemek” şeklindeki ikili eşleşmelere bakabiliriz. Aktivite; bireyin kontrolünde gerçekleşen sınırı olmayan bir işleme işaret ederken; deneyim, kontrol dışı gerçekleşen bir duruma işaret eder. Bunun yanında, İngilizcede görmek ve duymak için kullanabilecek hareket, deneyim ve birleştirici gruplarında görülebilen birbirinden farklı sözlüksel unsurlar varken; bu çeşitlilik tatmak, koklamak ve dokunmak eylemleri için bulunmamaktadır.

Aşağıdaki verilen örneklerle daha detaylı bir inceleme yapılabilir:

İlk grupta özne kontrolü dışında gerçekleşen deneyim eylemleri yer almaktadır:

a. Peter saw the birds.

(Peter kuşları gördü.)

b. Peter heard the birds.

(Peter kuşları duydu.)

c. Peter felt a stone under his foot.

(Peter ayağının altında bir taş olduğunu hissetti.)

ç. Peter smelled cigars in the room.

(Peter odadaki sigara kokusunu aldı.)

d. Peter tasted garlic in the food.

(Peter yemekteki sarımsak tadını aldı.)

İkinci grupta ise bilinçle kontrol edilebilen hareket eylemleri yer almaktadır:

e. Peter looked at the birds.

(Peter kuşlara baktı.)

f. Peter listened to the birds.

(Peter kuşları dinledi.)

g. Peter felt the cloth (to see how soft it was).

[Peter kumaşa dokundu (nasıl bir yapıda olduğunu anlayabilmek için)].

ğ. Peter smelled the cigar (to see if he could smoke it).

[Peter sigarayı kokladı (içme kararına varmak için)].

h. Peter tasted the food (to see if he could eat it).

[Peter yemeğin tadına baktı (yiyip yemeyeceğini karar vermek için)].

Üçüncü grupta ise algı nesnesinin özneleştiği eylemler bulunmaktadır:

1. Peter looked happy.

(Peter mutlu görünüyor.)

i. Peter sounded happy.

(Peter'ın sesi mutlu geliyor.)

j. The cloth felt soft.

(Elbise yumuşak hissediliyor.)

k. Peter smelled good)

(Peter güzel kokuyor.)

l. The food tasted good / of garlic.

(Yemeğin güzel/sarımsaklı tadı var.) (1984, s. 125).

Viberg, algı eylemlerini incelediği güncel çalışmasında ise eylemleri şu şekilde sınıflar:

1. Algının duyu eylemleri: İşlenmemiş algılar olarak görülmektedirler. Zihinsel bir iradeyle odaklanmadan yapılan eylemleri ifade eder.

2. Kabul edilmiş (standart) eylemler: Görmek ve dinlemek eylemlerinde olduğu gibi öznenin belli bir irade göstererek eylemleri gerçekleştirmesidir.

3. Bilişsel eylemler: Bilmek ve düşünmek gibi herhangi bir algı organının ile direkt bir ilişki kurmadan yapılan eylemleri kapsar. (2015, s.98)

Algı eylemlerinin yapıları üzerine 53 farklı dilden örüntüler sunan Viberg, birçok dilde ve İngilizcede basit olarak görünen eylemlerin aksine 2 farklı türün daha varlığından bahseder: Seri eylemler (örneğin; İng. he came took knife şeklinde cümle yapısı olan diller) ve bileşik eylemler (“eylem+isim” şeklinde görülen eylemler) (1984, s. 128).

Viberg, Vietnamca üzerinden seri eylemleri göstererek her algı için sadece bir özel hareket eylemi olduğunu ve deneyim grubuna dahil olan algı eylemlerinin ifade

edilebilmesi için ikinci bir eyleminin “thay (algılamak)” şeklinde cümle içinde yer aldığını gösterir:

1. Nam (da) xem chim.

(YÖN) (bakmak) (kuş)

Nam kuşlara baktı.

2. Nam (da) xem thay chim. (Viberg, 1984, s. 129).

(algılamak)

Nam kuşları gördü.

Bileşik eylemler ise daha çok “yapmak”, “vermek” ve “gelmek” eylemlerinin isimler ile bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Japoncada “bakmak” ve “görmek” ya da “duymak” ile “dinlemek” için sadece tek bir sözlüksel kullanım vardır. Eğer cümledeki eylem, devam eden bir süreci ifade ediyorsa hareket; eğer geçmiş bir zamana işaret ediyorsa (Bunu ifade ederken datif- yönelme hal eki kullanır.) deneyim grubunda yer alır (Viberg, 1984, s. 132). Bunun yanında İsveççe’de hareket grubunda yer alan kelimeler “pa (edat)” alırlar. İlginç olan nokta ise deneyim grubunda yer alan özel bir eylem de bu edat ile hareket grubunda yer alabilmektedir (Viberg, 1984, s. 134).

Algı eylemleri için bazı dillerin az sayıda eyleme, bazılarının ise çeşitli sayıda eylemlere sahip olduğunu görmekteyiz. Ayrıca yine bazı diller her algı için sadece birer eyleme sahipken, bazıları bir algı için iki, diğer bir algı için tek eyleme sahip olabilmektedir. Fakat Viberg’e göre görme algısı için tek eyleme sahip olup, duyma algısı için iki eyleme sahip olan bir dil yoktur (1984, s. 135). Bunun yanı sıra eğer bir dilde bakmanın morfolojik olarak karmaşık bir yapısı varsa, bunun duyma algısı için de aynı şekilde olduğunu, lakin bunun aksinin ise var olmadığını belirtir. Viberg, genetik olarak aynı dil ailesinde bulunan dillerde, görme algı eylemlerinin duyma algı eylemlerine göre daha fazla görüldüğünü, bu durumu görme algı eylemlerinin daha orjinal ve stabil oldukları şeklinde yorumlayabileceğimizi iddaa eder. Ayrıca görme ve duyma algı eylemlerinin deneyim grubu için farklı eylemlere sahip olduğuna çokça tanık olduğumuzu fakat bunun tatmak, koklamak ve dokunmak algıları için çok daha az var olduğunu belirtir (1984, s. 135-136).

2.1.1. Algı eylemleri ve anlam haritalamaları

Tarihsel sürece baktığımızda; bazı kelimelerin anlamlarını yitirdiklerini, bazılarının anlamlarının değiştiğini, yeni anlamlar kazandıkları iddaa edebilir. Bu

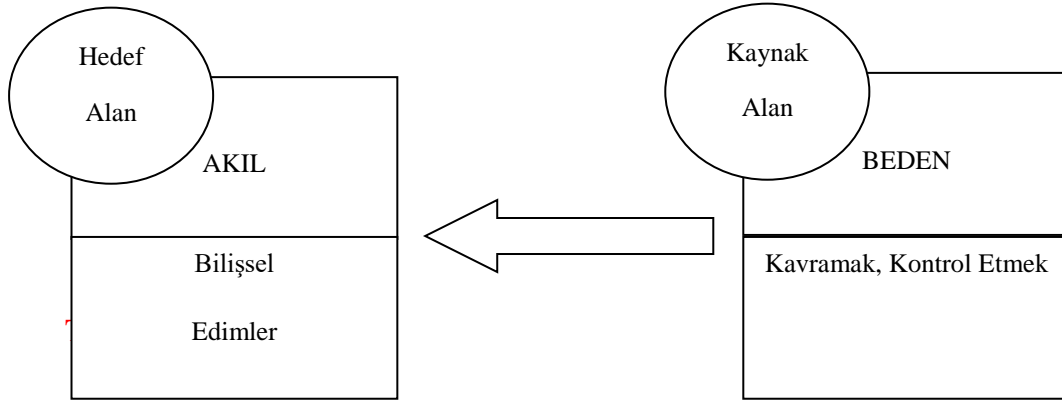
değişimler bir anda olmayan ve içinde çeşitli faktörleri barındıran bir süreçte yaşanır. Birbirleri ile ilişki kuran kelimelerin izledikleri yol üzerine analiz yaparak; anlamsal alanlar arasında görülen yolları çizerek, var olan değişkenleri ve ilişkileri detaylı bir şekilde gösterilebilir. Bu sayede hangi alanlar arasında tarihsel anlamda düzenli bir ilişki olduğunu belirterek bir takım çıkarımlarda bulunulabilir. Bu ilişkiler, kaynak ve hedef alanlar belirterek yapılan, tarihsel sürece de işaret edebilen, çok daha genel türdeki ilişkilerdir. Bu türdeki çözümlenmelere anlam haritalandırması denir.

Sweetser, somut anlamdan soyut anlama doğru giden anlamsal haritalandırmada “vücut olarak zihin (ing. mind-as body metaphor)” şeklinde ifade ettiği kavram eğretilmesini kullanır. Bu eğretilme dış deneyimlerimiz ile içsel duygularımız ve kavrayışımızla ilgili ilişkilendirilmiş bir şekildedir. Ama bu ilişkiler tek başlarına çok anlamlılık ve anlam değişmesini göstermek için yeterli değildir. Haritalandırmaların ilişkilerden daha detaylı olduğunu açıklamak için iki alan arasında başka ve kuvvetli bir ilişkiye ihtiyacımız vardır. Bunun yanı sıra haritalandırmaların tek yönlü olduğunu belirtmek gerekir. Vücudumuz fiziksel olarak psikolojik durumlarımız için kaynak oluştururlar ama bunun aksi yönü görülmez (Sweetser, 1990, s. 30).

Hint-avrupa dil ailesinde duyguları ifade eden kelimelerin sık sık kelimelerin ifade ettiği fiziksel aktiviteler ya da hislere atfen türedikleri ya da bu fiziksel aktiviteden etkilenen organlardan türetildikleri gözlenmektedir. Örneğin; kalbin fiziksel görevi kan pompalamaktır ve güçlü, fark edilebilir bir biçimde aşk duygusundan etkilenir. Heyecan, korku ve diğer kuvvetli duygularla da doğrudan ilişki içindedir. Bu sebeple kalp; güçlü duyguların, cesaret ve tutkunun sembolü haline gelmiştir. Bu duruma başka örnek olarak fiziksel olarak aydınlığın ve parlaklığın mutluluk ile ilişkilendirilmesini verebiliriz. Bu da somut anlamlardan soyut anlamlara doğru yapılan haritalandırmalarda görülen kavram eğretilmesinin varlığını bir kez daha göstermiş olur (Kurath 1921’den aktaran Sweetser 1990, s. 28-29).

Kaynak alanın vücut, hedef alanın biliş ile ilgili olduğu söz konusu anlamsal haritalandırma şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 2.1. Sweetser'in "Vücut gibi zihin" Kavram Eğretilmesi



Kaynak: Emeksiz ve Uluyüz, 2014

Yukarıdaki şekilde verildiği üzere fiziksel kelime dağarcığından kaynağını alan kavram eğretilmesi örnekleri sayısız ve çoğunlukla psikosomatik terimlerle açıklanamaz biçimlerde. Örneğin İngilizce ve diğer Hint-Avrupa dillerinde mantıksal sözlüğümüz, neden sonuç ilişkisi bakımında somutsal sosyal-psikoji lügatimizi temel alır. “(İng.) You must be home by ten (Saat 10’da evde olmalısın)” cümlesindeki “must”ın kullanımı bir gerçek dünya zorunluluğudur. Ama aynı kelime, mantıksal bir gerekliliği de ifade eder: “İng. John must be home, I see his coat (John’un paltosunu görüyorum; evde olmalı.)” Örnekte, mantıksal gerekliliği ve sosyal-fiziksel gücü eş olarak görüyoruz; mantıksal olasılık da gerçek dünyadaki izin ve edilebilirliğin bilişsel eşi olarak görülmektedir (Sweetser, 1990, s.30).

2.1.2. Algı eylemlerinde anlam genişlemesi ve çok anlamlılık

Algı eylemlerinde görülen anlamsal genişlemeyi iki grup altında incelemek gerekmektedir:

1. Kavram alanında görülen geçişim (İng. Intrafield)
2. Alanlararası anlamsal genişleme (İng. Transfield)

Kavram alanında görülen geçişim, algı eyleminin başka bir algı türü için kullanımını ifade etmektedir. Duymak eyleminin temel algı anlamından sıyrılarak “korku duymak” ifadesinde hissetmek; bakmak eyleminin de görme anlamından ayrılarak “tadına bakmak” ifadesinde “tatmak” şeklinde bir anlama gelmesi bu duruma örnek olarak verilebilir (Emeksiz, 2015/2016, s. 5).

Alanlararası anlamsal genişleme ise algı eylemi fiziksel düzlemde bilişsel düzleme veya tersi anlamsal genişleme göstermesi şeklinde gerçekleşir. “dinle-”

eyleminin fiziksel düzlemde çıkararak “söz dinle-” ifadesinde bilişsel düzlemde yer alması buna örnek olarak verilebilir. (Emeksiz, 2015, s. 5)

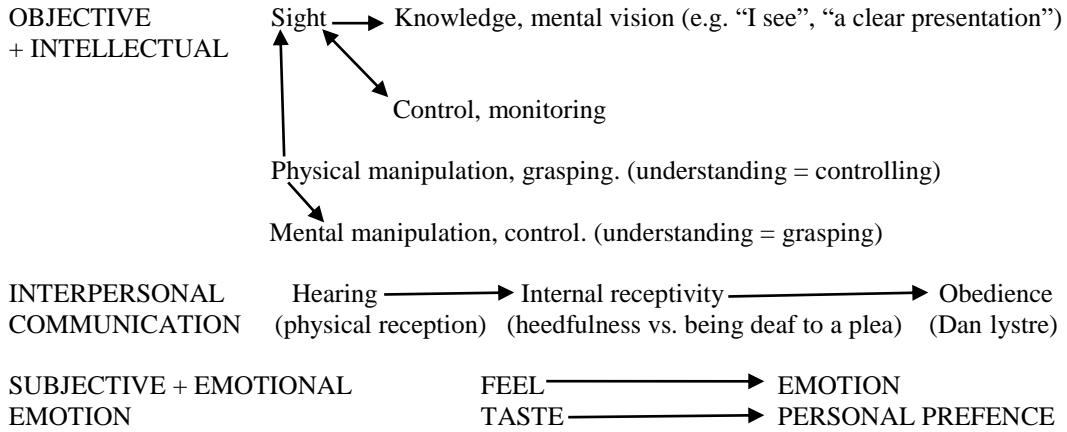
Viberg algı eylemlerinin sırasıyla listeleterek İngilizce için söz konusu anlamları eşleştirir:

Görme algısı → hesaba katma”, “düşünme”, “bekleme/umma” “görünmek”
 Duyma algısı → “(dediklerine) uymak” ve “görünmek”

Bununla birlikte yeni bir hiyerarşi çizerek hangi algıların daha kabul edilebilir bir kesinliği ifade ettiğini açıklar. Buna göre sırasıyla görme, duyma hissetme şeklinde bir hiyerarşi vardır. Aynı hiyerarşinin İsveççe’de de olduğunu belirtir (1984, s. 156-157).

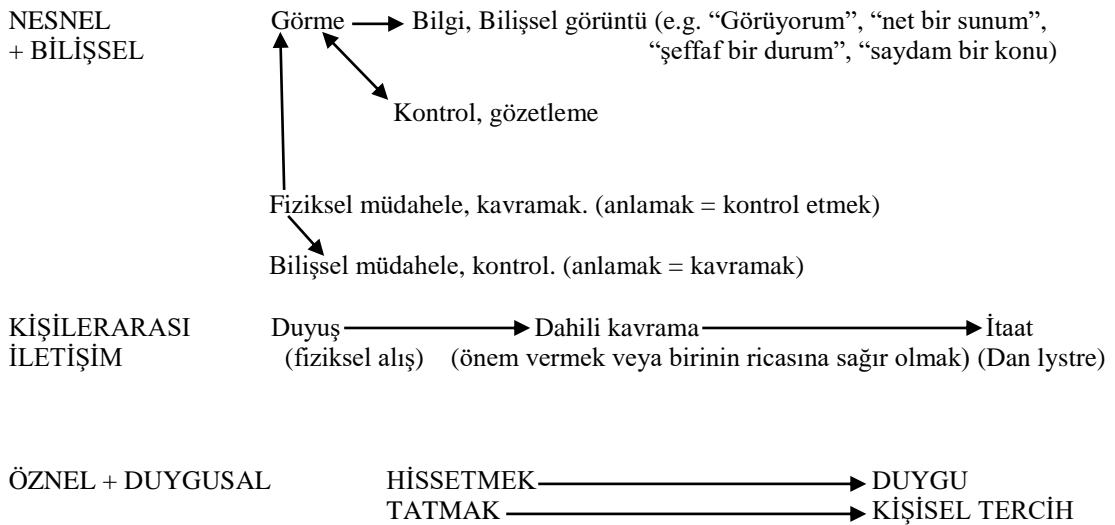
Bunun yanı sıra Sweetser algı eylemlerinde görülen eğretilmeleri daha kapsamlı olarak şu şekilde sunar:

Şekil 2.2. Algı Eylemlerinde görülen Eğretilmeler



Kaynak: Sweetser, 1990

Şekil 2.3. Algı Eylemlerinde görülen Eğretilmeler (Türkçe)



Yukarıdaki şekillerden hareketle İngilizcedeki algı eylemlerinde görülen anlam genişlemelerini şu şekilde genelleştirebiliriz:

Şekil 2.4. *İngilizcedeki Algı Eylemlerindeki Anlam Genişlemeleri*

Görüngü (İng. Vision) → Bilgi (İng. Knowledge)

Duyuş (İng. Hearing) → Önemseme (İng. Heed)

Tatma (İng. Taste) → Hoşnutluk/Hoşnutsuzluk (İng. Likes/Dislikes)

Dokunma (İng. Touch) → Duygular (İng. Feelings)

Koklama (İng. Smell) → Hoş olmayan duygular (İng. Dislikeable Feelings)

Kaynak: Emeksiz ve Uluyüz, 2014

Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz gibi dünyayı algılama ve yorumlama şeklimizde duyu organlarımızın temel işlevlerini başka bir kavramda eğretilmeye uğratarak kullandığımız yapılar, dilde kendine açıkça yer bulmaktadır. Kuşksuz bu yapılar, insanların düşünme yapısını ve gelişimini analiz etmede önemli ipuçları sunacaktır.

2.2. Görüngü

Sweetser, görme ile ilgili olan eylemlere anlamsal kaynaklık eden alanları şu şekilde sıralar:

1. Görünüşün fiziksel doğası (ışık, gözler, yüzle ilgili hareketler)
2. Görme ile ilgili kavram eğretilmeleri
 - a. Görme (fiziksel dokunma, yönlendirme alanından görüngü alanına doğru yapılan haritalanma).

Görme algısının diğer algılara kıyasla kanallaşma ve odaklanma ile daha fazla bir ilgisi bulunmaktadır. Ayrıca fiziksel olarak daha çok yakalamak, tutmak ile ilişkilendirildiğinden bahseder. Bunun sebebi, gözün görüntüleri kavıyormuş gibi algılamasından dolayı kaynaklandığını iddaa edebiliriz.

b. Görsel izleme (kontrol etmek ile karşılıklı olarak anlam haritalamasına dahil olur.)

Sweetser bu kavram eğretilmesinin, bir şeylere sahip olmanın, onu korumanın ifade edilişi sırasında kullanıldığı belirtir. Ayrıca bununla birlikte bireyin kendi kontrolünü ifade ettiğini de örneklerle (İng. watch as well as wake=be strong, be lively) açıklar (1990, s.32-33).

Sweetser, görme ile ilgili eylemlerin genel olarak bilişsel aktivitelerin soyutsal anlamlarını ifade ettiğini söyler ve hedef alan için şu haritalamayı yapar:

1. “Fiziksel görüntü” alanından “bilgi, anlama” alanına yapılan haritalama

Sweetser, bu ilişkinin sadece İngilizcede olmadığını “Kendi gözlerimle gördüm (İng. I saw it with my own eyes.)” ifadesini örnek vererek anlatır. Dolayısıyla görsel data, bilgi birikimi olarak görülmektedir (1990, s.33).

2. “Fiziksel görüntü” alanında “bilişsel görüntü” alanına yapılan haritalama

Bu kavram eğretilmesi de bakma ve bilgi arasındaki güçlü ilişki üzerine konumlanmıştır. Sweetser ayrıca hem fiziksel, hem de bilişsel algıyı ifade eden ortak kelimelere de yer verir (look down on, look after vb.).

Bu örneklerin daha iyi anlaşılabilmesi için görmeyle ilişkilendirilen bilişsel eğretilmelerin yanında fiziksel anlamlarıyla ilgili bazı algıları açıklamak gerekir. Geleceğin ileride olan bir kavram, geçmişin ise geride kalan bir kavramı işaret ettiğini; yukarının otoriteyi ifade ederken, aşağının ise hüküm altında olmayı karşıladığını belirtmek gerekir. Bu sebeple öngörü geleceğe bakarken, geç anlama/önemini sonradan anlama (ing. hindsight) geçmiş ile ilintilidir. Ayrıca gözetleme ve denetleme otoriter bir figür tarafından yapılır. Kısacası bilişsel odaklanma ifadelerimiz, görmenin fiziksel ifadelerinden türemiştir (Sweetser, 1990, s.33-34).

2.3. Duyuş

Viberg, Kenya ve Uganda’da konuşulan Luo dili üzerinden örnekler vererek, duyma algısı eylemlerinin, tatmak koklamak ve dokunmak algılarını kapsayan anlam genişlemelerine de sahip olduğunu belirtir. Bunun dışında duyma ve koklama arasındaki ilişkinin daha yakın olduğuna değinir. Bu ilişki Baskça ve Rusça’da da bu şekilde görülmektedir. Bu sebeplerden ötürü duymanın tatmak ile zayıf, koklamak ile güçlü bir ilişkisi vardır (Viberg, 1984, s. 141-142).

Latince “duyma”nın kökünün kulaktan geldiğini belirten Sweetser, Hint-Avrupa dilindeki duyma eyleminden türetilen nominaller, sesin (fiziksel) kendisini değil daha çok içeriğini işaret ettiğini belirtir. Fiziksel ses kelimeleri çoğu zaman yansımadır (İng. bang, crash, pop vs.). Duymayla ilgili olan kelimeler ise “ün (İng. fame)”, “zafer (İng. glory)” “masal (İng. tale)”, “rapor (İng. report)”, “haber (İng. news)” anlamlarından gelmektedir (Sweetser, 1990, s.35).

Duyma ile ilgili eylemler sık sık “dinle-“ ve “dikkate al-“ şeklinde tanıklanmaktadırlar. Bununla birlikte Sweetser, duymanın itaat etme ile anlamsal bir ilişkisi olduğunu söyler. Duyma ve önemseme arasındaki anlamsal ilişkide ilginç olan bir diğer özellikle ise, aksi yönde bir ilişkinin de mümkün olmasıdır. Bilişsel anlamda duymayı ifade eden eylem aynı zamanda fiziksel duymayı da ifade edebilmektedir (Sweetser, 1990, s.35).

2.4. Dokunma

Viberg, bazı dillerde aynı eylemin dokunmak ve tatmak için kullanılabildiğini fakat koklamak için kullanılmadığını belirtir. Başka örneklerin ardından dokunmanın koklamaya göre tatmak ile daha yakın olduğuna dair bir takım kanıtlar bulabileceğimizi iddaa eder. Bunun yanı sıra, bugüne kadar koklamak ve dokunmak arasında bir ilişkiye sahip olup da buna tatma algısını dahil etmeyen herhangi bir dil görülmemiştir (Viberg, 1984, s. 143-145).

Nihayetinde dokunma algısı ise sadece genel algı ile ilişkili değildir ve sık sık duygusal hislerle ilişkilidir. Hint-Avrupa dil ailesinde bulunan bir dilin en az bir tane duygusal his ile ilişkilendirilmiş dokunma eylemine sahiptir. Eylemler genel olarak hem bilişsel hem de fiziksel anlamlarla gelmektedirler. (Sweetser, 1990, s. 36-37).

2.5. Tatmak ve Koklamak

Viberg, tatmak ve koklamak arasında açıkça görülen bir ilişkinin söz konusu olduğunu belirtir. Bunun yanında koklamak veya tatmak ile prototipiksel olarak ilişkisi olan fillerin dokunmak, duymak veya görmek algılarını kapsayan anlam genişlemelerine sahip olmadıklarını belirtir. Bu da öne sürdüğü hiyerarşiyi desteklemektedir (1984, s. 146-147).

“Dokunmak” ve “tatmak” arasındaki yakınlık, bu algıların ancak objelere doğrudan temas kurmaları gerektiğinden dolayı kaynaklanıyor olabilir. Duyma ve görme algılarının ise böyle ihtiyaçları yoktur. Aksine bu iki algı diğerlerine göre daha uzaktan çalışabilmektedirler (Viberg, 1984, s. 147-148).

İngilizcede tatmak ve koklamak eylemleri iyi ve kötü kelimeleri ile yan yana kullanılabilmektedirler. Benzer örneklere İsveçcede de tanık olmaktadır. Fakat bu eylemler için iyi veya kötü kelimeleri ile ilişki kurmadıkları halde nötr olmadıklarını belirtmek gerekir. Örneğin tek başına kokmak olarak kullanılan eylem, İngilizce’de ve çoğu dilde “kötü kokmak” anlamına gelmektedir. Aynı şekilde İsveççe’de de sadece

tatmak şeklinde kullanılan ifadelerde de iyi kavramı ile bir ilişki kurulmaktadır. Bu genel eğilimi çoğu dil göstermektedir. Koklamak eylemi ilgili Lehçe gibi bazı dillerde görülen istisnalar da vardır; Lehçede tek başına kullanılan koklamak eylemi iyi anlama gelebilmektedir (Viberg, 1984, s. 152-155).

Sweetser, bütün Hint-Avrupa dillerinde, “hissetmek” eyleminin “dokunmak” üzerinden genel bir algılama sensörü olarak tanımlandığını belirtir. Görmenin ve onu takiben duymanın, en düzenli şekilde genel algı eylemlerinden ayrılabilen eylemler olduğunu belirtir. Buna karşın tatmak ve koklamak ise sık sık genel algı eylemleri olarak var olurlar (1990, s. 36).

Koklamak ve tatmak genel dokunma algısından ayrıldıklarında, bu eylemlerin özel fiziksel hislerden türetildiklerine (güzel kokma, kötü tat vs.) tanık oluruz. Bu yüzden İngilizcede koklamak, sık sık “İng. smoulder” kelimesi (için için yanan ateş) ile ilişkilendirilmiştir. İngilizcede “duman (İng.reek)” aynı zamanda nefes ve koku anlamlarına da gelmektedir. Tatmak için kullanılan kök kelimelere baktığımızda Cermen ve Keltik dillerinde “denemek” veya “seçmek”; Hint-İran dillerinde ise “eğlenmek” şeklinde görülürler (Sweetser, 1990, s. 37). Semantik gelişim hakkında net bir ifadeye bulunmakta zorlanan Sweetser, kelimenin kökeninin “denemek” olabileceğini belirtir. İngilizce “tatmak” eylemi latin kökenli “dokunmak” eyleminden gelmektedir. Fransızcada da dokunmak, denemek anlamına gelir (1990, s. 37).

Sweetser’e göre genel olarak koklamak ve tatmak için kullanılan hedef alanları anlama alanıyla ilgili değildir. Koklama algısının soyut ve bilişsel alanda çok fazla sayıda örnekleri yoktur. İngilizcede kötü koku, kötü bir karakteri yada hoşlanılmayan bilişsel özellikleri ifade ederken, koklamanın kendisi de karakteristik özellikleri işaret eder. Tatmak ise evrensel bir şekilde, bilişsel alan içindeki kişisel beğeniler ve sevilmeyen özellikleri ifade eden fiziksel bir algıdır (1990, s. 37).

2.6. Algı Eğretilmelerinin Nesnel ve Bilgi Alanlarındaki Kurgusu ve Sınırlılıkları

Zihnimizin nesnel ve anlama ile ilgili olan kısmının, sık sık ve daha çok görme duyusu ile ilişkiler kurduğunu iddaa etmek mümkündür. Bununla birlikte görme ve duyma algılarının “nesnel”; tatma hissetme ve koklama algılarının ise “öznel” olarak gruplandırabiliriz (Sweetser, 1990, s.29). Bu sebepten ötürü duyma ve görmenin daha çok bilgi, anlama üzerine konumlandırıldığını; diğer algıların ise öznel oldukları için daha çok duygusal alanda konumlandırılmaları gerekmektedir.

Algı eylemlerinde gördüğümüz bu ayrımın temel sebebi görme ve duyma eylemlerinin sınırları ile diğer algı eylemlerinin sınırları arasındaki fark olabilir. Gözümüz ile çok uzaktaki bir binayı algılayabilir, belirli bir uzaklıktaki sesleri duyabiliriz. Fakat onları koklamak, tatmak ve hissetmek için yakınlık kurmamız gerekmektedir (Sweetser, 1990, s.38-39).

Eve Sweetser, bir çocuğun Dünya'yı tanımada en çok kullandığı algının görme, ardından duyma olduğunu söyler. Koklama, tatma ve dokunma duyularının çalışabilmesi için algının ihtiyaç duyduğu yakınlık hem fiziksel sebepler hem de sosyal yaşamdaki kurallar sebebiyle zordur. Örneğin bir çocuk yolda gördüğü herkesin eline bakabilir ama onların ellerini koklaması, yalması veya dokunması toplumsal kurallar sebebiyle zordur (1990, s.39). Sweetser, bu durumu günlük hayat için de örnekler. Birine yakın olmadığımız zaman onu nesnel olarak tanımlayabiliriz fakat yakınlık kurduktan sonra ilgili birey hakkında daha öznel duygularımız olmaya başlar (1990, s.39). Bilginin de nesnel olduğunu düşünürsek bu durumda görme ve duyma eylemleriyle kurulan yapıların bilgiyle ve anlamayla ilişki kurması doğaldır.

Sweetser görme ile ilgili yapıların çoğunlukla bilişsel alanda bir şeyler ifade ettiğini belirtir. Ayrıca “birinin aydınlık yüzlü olması”, “keskin gözlü olması”, “kör olması”, “birinin karanlıkta olması” gibi ifadelerin hem fiziksel hem de bilişsel alanda anlamlandırılmasının mümkün olduğu iddaa edilebilir (1990, s.37-40).

Duyma eylemi de tıpkı görme gibi sınırları daha geniş bir alanda aktiftir. Fakat bu alan görme duyusunda olduğu kadar geniş olmadığı için, bilgi ve anlama alanlarında en temel eylem olarak kendine yer bulmaz. Bunun yanında duygu ve düşüncelerimiz konuşarak ifade etmeye başladığımızdan beri duyma eylemi iletişimin en önemli ögesi olmuştur. Bu nedenle dikkate alınma ve kabul etme işlevleriyle ilişkisi olması gayet doğaldır. Özellikle mitolojik ve dini hikayelerde tanrı ile insanlar arasındaki diyalog örneklemeleri incelendiğinde, duyma algısı ile “dikkate almak” anlamının arasındaki ilişkinin evrensel olabileceği iddaa edilebilir. Bu metinlerde “itaat etme” anlamı için “dinlemek” eylemi sıkça kullanılır (Sweetser, 1990, s.41-42):

I spoke to you... But you said “I will not listen”

(Seninle konuştum... Ama “Dinlemeyeceğim.” dedin.)

Yukarıdaki Eski Ahit'ten (Jeremiah 22:21) alınan diyalogda Tanrı, sözlerine itaat edilmediği için sinirlenmektedir. “Dinlemeyeceğim” ifadesi ile “İtaat etmeyeceğim” anlamının karşılandığını görmekteyiz (Sweetser, 1990, s. 43).

Koklamak eyleminin eğretilmeye uğramış bağlantıları, diğer algı eylemlerine kıyasla daha azdır. Tatmak eylemi ise daha çok kişisel beğeniler ve hoşnutsuzlukları ifade etmede tanıklanır. Duygusal alandaki durumların ise hissetme algı eylemiyle ilişkilidir (Sweetser 1990, s.41-43).

Genel olarak uzaklığın nesnellik ve bilişle ilgili olduğunu; yakınlığın ise öznellik, samimiyet ve duyguyla ilişkilidir. Görme ve duyma, uzak sınırları olan algılarken; tatma, koklama ve hissetme fiziksel yakınlığa ihtiyacı olan algılardır. Tatma eylemi sadece yakınlıkla ilişkili değil, direkt olarak öznellikle bağlantılıdır. “Birinin yemeği, diğerinin zehiri olabilir.” (İng. One man’s meat is another man’s poison.) sözü buna örnek olarak verilebilir. Giyim, müzik, arkadaş seçimi gibi beğeni alanlarındaki ifadelerin de sık sık fiziksel tatma ile ilgilidir. Fiziksel dokunmanın duygularla olan ilişkisi ise kaçınılmazdır. Doğamız gereği vücudumuzdaki fiziksel olayların sık sık gözle görülebilir bilişsel sonuçları vardır. Söz gelimi şiddetli şekilde darbe alan bir insanın canı yanar, mutsuz olur (1990, s.45-48).

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırma Modeli

Çalışmada nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin bir arada ele alındığı karma yöntem uygulanmıştır. Bu çalışmada, genel tarama modeli kullanılarak verilerin ne derecede var oldukları gösterilmiş ve ardından aralarındaki ilişkiler bakımından içerik analizi yapılmıştır. “Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir.” (Karasar, 2009, s. 79).

Çalışma Türkiye Türkçesindeki algı eylemlerinde görülen eğretilmelerin işleyişleri yönünden incelenmiştir.

3.2 Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni, Türkiye Türkçesinde metinlerde görülen “görmek”, “bakmak”, “duymak”, “dinlemek”, “işitmek”, “koklamak”, “tatmak” algı eylemleridir. Çalışmanın

örneklemine ise Türkçe Ulusal Derlem veritabanında yer alan 1990-2010 yılı arasında yayımlanmış-yayımlanmamış olan Türkçe metinlerdeki algı eylemleri oluşturmaktadır.

Çalışmada kullanılan veritabanında her arama için eğer mevcut ise en az 2500 adet sonuç listelenmektedir. Bu sonuçlar her arama için birbirinden farklı veriler sunmaktadır. Bu sebeple çalışmada elde edilen veriler, ilgili anahtar kelime araması eşliğinde rassal seçime tabidir. Rassal seçim evrenden örnekleme girecek birimleri seçerken herhangi bir ayrıcalığın uygulanmadığı bir seçimdir. Basit rassal örnekleme planlarında önceki çekilişte seçilen birim incelendikten sonra evrene iade ediliyorsa, başka bir ifadeyle birimler tekrar tekrar seçilme şansına sahipse, bu seçim sürecine iadeli rassal seçim süreci adı verilir (Özmen A. Er, F. Atlas Mahmut, Aslanargun A. Peker, K, Şıklar E, Sönmez Harun, 2013). Çalışmada elde edilmek istenen bazı anahtar kelimeler, başka anlamlar ifade eden kelimelerin yapısı içerisinde bulunması sebebiyle veri analizinden çıkarılmıştır. Bu sebeple iadeli rassal seçim uygulanmıştır.

3.3. Veri Derlemi ve Tekniği

Çalışma için gerekli olan veriler üzerinden “Türkçe Ulusal Derlem” adındaki web sitesinden elde edilmiştir. İlgili site 4458 metinden elde edilen 47.650.926 adet sözcükbirimden oluşmaktadır. Sözcükbirim belirleme (İng: tokenization) işleminin ardından elde edilen teksözcük (İng. type) tablosundaki her kayıt için bir harf kodu üretilmiş, ilgili teksözcüklerin kullanım sıklıkları hesaplanmıştır.

İlgili web sitesi 1990- 2010 yılı arasında yayımlanmış-yayımlanmamış süreli-süresiz olan çok sayıda türdeki eserlerden derlenmiş metinleri içermektedir. Yayın yılı, medya türü, metin örnekleme, alan, türev metin biçimi, yazarın cinsiyeti, yazarların türü, okuyucu kitlesi ve metin türü olmak üzere bir çok arama seçeneği sunan web sitesi ayrıca özel aramalar yapmaya izin vermektedir. Henüz tanıtım sürümünde olan web sitesine erişim mümkündür (<http://www.tnc.org.tr/index.php/tr/anasayfa>).

3.4. Verilerin Analizi

Çalışmada 8 ayrı algı eyleminin her biri için 200 adet olmak üzere toplamda 1600 cümle elde edildi. Bu cümleler içerik analizine tabi tutularak çeşitli gruplamalar altında toplandı. Bu gruplamalardaki anlam genişlemeleri eşdizimliliği ve serbest dağılımı olan örnekleri içermektedir. Anlam genişlemelerinde bulunan deyimsel kullanımlardaki karmaşık yapıların, eğretilenlerin algı eylemlerinden daha geniş bir alanı dahil etmesi sebebiyle deyimsel sonuçlar çalışmadan çıkartılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Görme Algısı

4.1.1. Görmek eylemi

4.1.1.1. *Bilişsel düzlem*

Görmek eyleminin “GÖRMEK ÖNEMSEMEKTİR.” anlamına gelen örneklerine baktığımızda daha çok “görmezden/görmezlikten gelme” biçiminde kullanıldıklarını görmekteyiz. Görme eyleminin deneyimsel olmasına karşın anlam genişlemesine uğrayan “önemsemek” anlamı öznenin kontrolü dahilinde ve bilinçle ilgili bir eylemdir. Eylemin fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalandığını söyleyebiliriz.

1. QA16B3A-0617 Gözüm dünyayı görmüyordu.

Görmek eyleminin bilişsel düzlemde görülen bir diğer anlam genişlemesi “GÖRMEK İNCELEMEKTİR.” şeklindedir. Fiziksel dünyadan bilişsel alana doğru haritalanan bu anlam genişlemesinde eylem yine öznenin kontrolünde ve edicidir.

2. PD30D1B-2212 Raporu gördükten sonra net bir açıklama yapacağını söyleyen Erdoğan, Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin AB'ye üyeliğini sağlayacak ilkeler arasında olmadığına dikkat çekti.

Görmek eyleminin anlam genişlemelerinden bir diğeri ise “GÖRMEK DÜŞÜNMEKTİR.” şeklinde görülmektedir. Eylem fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanmaktadır ve öznenin kontrolünde, edici bir eylemdir:

3. JE39E1B-2838 Birçok düşünürün isabetle gördüğü gibi, bu hataya düşüldüğünde bölgede emperyal amaçları bulunan güçlerin ekmeğine yağ sürmüş oluyoruz.

Görmek eyleminde gördüğümüz bir diğer kavram eğretilemesi “GÖRMEK ANLAMAKTIR/KAVRAMAKTIR.” şeklindedir. Karşılaştırmalı dil çalışmalarında sıkça gördüğümüz bu anlam genişlemesi fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanmaktadır. Eylem öznenin kontrolünde gerçekleşmektedir.

4. OF10E3C-3369 Geriye kalan sektörlerde ise gerekli esneklik koşullarının bulunduğunu ancak işkolları arasında ciddi farklılıklar da olduğunu görmekteyiz.
5. QG09C3A-0803 Savunma hakkı diye bir hakkı yok mu insanın Bay Bakan, bakıp bakıp "görmeyen" bakan?

6. TE36E1B-3354 Ama zaman ilerledikçe gördük ki fantastik bir bünye de olsa, huylu huyundan, suylu suyundan vazgeçmiyormuş.

Görmek eyleminde sık sık karşılaştığımız diğer bir anlam genişlemesi ise “FARZETMEK/VARSAYMAK” şeklindedir. Öznenin bir kişiyi veya konuyu kendi dünyasında nasıl “tasarladığını/varsaydığını” belirtir. Fiziksel dünyadan bilişsel alana doğru haritalanan bu anlam genişlemesi öznenin kontrolünde gerçekleşmektedir

7. CG22C3A-0622 Her sevdiğim insanı kendimin bir parçası gibi gördüm, kendimi sevdiğim gibi sevdim.

Görmek eyleminde görülen bir diğer anlam genişlemesi ise “GÖRMEK TAHMİN ETMEKTİR.” şeklindedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanır. Eylem öznenin kontrolünde, edicidir:

8. LC29D1B-2795 Bizce, diğer canlılara yapacağı etkiyi bilmeden ve sonuçlarını öngörmeden, bu türün yayılmasını önlemek için üzerinin değişik malzemelerle örtülmesi risklidir.

Görmek eyleminin deneyimleme kavram eğretilmesine benzeyen bir diğer anlam genişlemesi de “GÖRMEK TANIMAKTIR.” şeklinde görülmektedir. Bu kullanım daha çok bir insanla karşılaşmak veya tanımak şeklinde görülür. Anlam fiziksel alandan sosyal alana doğru haritalanır ve eylem öznenin kontrolünde değildir; deneyimcidir.

9. UI22C1A-0430 Ben ne IQ'su yüksek öğrenciler gördüm ceplerinde üniversite kimliği yoktu.

Görmek eyleminin Türkçede görülen ilgi çekici bir diğer kavram eğretilmesi ise “işe yaramak/yapmak” anlamında kullanılan aşağıdaki örnekleridir. Bu eğretilmenin “YAPMAK/ETMEK GÖRMEKTİR.” şeklindeki deyimsel kullanımlarının çokça görüldüğünü söyleyebiliriz. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru bir haritalanma söz konusudur ve eylem edicidir:

10. MB04A2A-1569 Yunanca “ana”; “tekrar”, “üstünde”, “üzerinde”, “yukarı” anlamında bir kelimedenden ve farklı kökenden gelip, gördükleri işe göre benzer anlamında kullanılır.

Görme eyleminin tanımlanan ve çokça rastlanılan bir diğer anlam genişlemesi “GÖRMEK DENEYİMLEMEKTİR.” şeklindedir. Türkçede deyim grubundaki ifadelerde bunu sıklıkla görmekteyiz. Anlam fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanmaktadır. Ayrıca öznenin kontrolünde gerçekleşmez, deneyimseldir:

11. NH13C2A-3330 Çok şehirler gezdim, çok yalnızlıklar gördüm.

Bir diğer anlam genişlemesi ise “GÖRMEK TANIK OLMAKTIR” şeklindedir. Harici algı olarak görülen bu eylem fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanır. Eylem öznenin kontrolünde değildir ve deneyimseldir:

12. UE39C1A-2603 "Velibaba'da 4. Tümen'in (aşiret süvari tümeni) teftişinde gördüğüm manzara yürekler parçalayıcı idi.

Yukarıdaki örneklerden hareketle bilişsel düzlemde yer alan “önemsemek, incelemek, düşünmek, anlamak, tahmin etmek, tanımak, işe yaramak, deneyimlemek, hayal görmek, tanık olmak” kavramları bir görüntüdür. Görmenin odaklanma özelliği sayesinde bu görüntüler yakalanır ve kavranılır.

Görmek eyleminin bilişsel düzlemde tanıklandığı anlam genişlemesi ise “HİSSETMEK GÖRMEKTİR” şeklindedir. Eylem, fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanır ve öznenin kontrolünde değildir.

13. PA14B4A-1627 Gözlerinde yüzüme inen bir tokat gördüm.

14. HG37C4A-0761 Leyla'nın gözlerinde bir isyan ve öfke kıvılcımının parladığını gördüm.

15. UG37E1B-3068 Eşyalar arasındaki uyumu kahramanlarımızın yüzlerinde ve tavırlarında da görmek pek şaşırtıcıdır.

Bu örneklerde duygular nesnedir. Bu nesnelere görmek (kavramak), onları hissetmektir.

4.1.1.3. Fiziksel düzlem

Görmek eyleminin fiziksel düzlemde gördüğümüz bir kullanımı da daha çok “alıcının dikkatini çekme” (gösterimsel) şeklindedir ve bu genişlemede fiziksel alandan kişiler arası iletişim alanına doğru bir haritalanma söz konusudur; eylem edicidir:

16. NA16B4A-0431 Gör bak, nasıl da yutacaklar zokayı...

17. UA16B4A-0909 Gel gel de, gör ne yaptı kendini manyak arkadaşın!

18. CA16B3A-1282 Kafanı koparsın da gör diyordu.

Bir diğer anlam genişlemesi ise “GÖRMEK (İHTİYAÇ) KARŞILAMAKTIR.” şeklindedir. Fiziksel alandan sosyal hayata doğru haritalanan bu örnekte eylem öznenin kontrolünde, edicidir:

19. SA16B4A-1492 Sinan'la Nadide, onu bir görüş olsun yalnız bırakmadılar. Ne ihtiyacı varsa gördüler bir bir. Kardeş edindiler Durak'ı.

Bu örneklerin yanında Türk Dil Kurumunda “görmek” eyleminin karşılığı olarak 20 farklı anlamın verildiğini görmekteyiz:

1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek
2. Anlamak, sezmek, kavramak:
"Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen göreceksin." - R. E. Üneydin
3. Yanına gidip konuşmak:
"Bugün müdürü göreceğim."
4. Bir şey hakkında bir yargıya varmak, değerlendirmek
5. Belirli bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak:
"Hangi memlekete gitsek resmî makamlar kadar halkın da rağbetini görürdük." - F. R. Atay
6. Yapmak, etmek:
"İş görmek. Masraf görmek."
7. Kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak
8. -den Almak
"Birinden ders görmek."
9. Bir şeye erişmek
"Cebi para görmek."
10. Çok değer vermek:
"Gözünü yalnız parayı görüyor."
11. Bir işleme uğramak:
"Teftiş görmek."
12. Yüzü bir yöne doğru olmak, bakmak:
"Ev güneş görüyor."
13. Ziyaret etmek
14. Karşılaşmak, rastlaşmak
15. -le Gözlerin görmediği durumlarda başka duyu organlarıyla algılamak:
"Körler parmaklarıyla görürler."
16. Sahne olmak, geçirmek:
"Bu ova çok savaş gördü."
17. Saymak, herhangi bir şey gibi görmek
18. Gezmek:
"Ankara'yı gördün mü?"

19. Vermek:

"Baba hiç param yok, biraz görsen beni, dediği sabahı minnetle anımsar Ali Bey." - N. Meriç

20. Sporda takım arkadaşlarından en uygun olanına pas atmak

Görmek eyleminde tanıklanan, Türkçeye özgü, dikkat çekici anlam genişlemeleri şu şekildedir:

1.İhtiyaç karşılamak

2.Yapmak/etmek

Çalışma için toplanan veriler ve Türk Dil Kurumundaki deyimsel olmayan anlam karşılıkları birleştirildiğinde aşağıdaki şekilde bir tabloya ulaşabiliriz:

Tablo 5.1. Görmek Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri

ANLAMSAL GENİŞLEME	ALGI TÜRÜ	ALANLARARASI İLİŞKİ	EYLEM TÜRÜ
Önemseme/Değer Vermek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Farzetmek/Varsaymak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
İncelemek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Deneyimlemek/Tecrübe Etmek/Uğramak/Maruz Kalmak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Düşünmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Anlamak/Kavramak/Sezmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Hissetmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Tanımak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Sosyal Alan	Deneyimci, -Kontrol
Tanık olmak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Tahmin Etmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, +Kontrol
Yanına Gidip Konuşmak	Fiziksel	Fizik Alan>Sosyal Alan	Edici, +Kontrol
İhtiyaç Karşılamak	Fiziksel	Fiziksel Alan>Sosyal Alan	Edici, +Kontrol
Dikkat Çekme (Gösterimsel Kullanım)	Fiziksel	Fiziksel Alan>Kişiler Arası İletişim	Edici, +Kontrol
Yapmak/Etmek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol

Tablo 5.1. (Devam) *Görmek Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri*

Bir şeye erişmek	Fiziksel	Fiziksel Alan/Sosyal Alan	Edici, +Kontrol
Yüzü Bir Yöne Doğru Olmak	Fiziksel	Fiziksel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Ziyaret Etmek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Karşılaşmak, rastlaşmak	Fiziksel	Fiziksel Alan>Sosyal Alan	Deneyimci, -Kontrol
Sahne Olmak	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Gezmek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Vermek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Sosyal Alan	Edici, +kontrol
Sporda Pas Atmak	Fiziksel	Fiziksel Alan>Sosyal Alan	Edici, +kontrol

4.1.2. Bakmak eylemi

4.1.2.1. *Bilişsel düzlem*

Türkçede “bakmak” eyleminde görülen anlam genişlemelerinde sık sık “ÖZEN GÖSTERMEK/İLGİLENMEK BAKMAKTIR.” anlamına gelen yaygın kullanımı görmekteyiz. Bu kullanımda eylemin öznenin kontrolünde edici olduğunu ve fiziksel alandan sosyal alana doğru bir haritalanma olduğunu söyleyebiliriz.

1. MA16B1A-0270 Sen ise bir çokları gibi bedenine iyi bakıp, iyice yaşlanmadan emekli olup kenti terketme hayalleri kuruyordun.
2. JI22C2A-0376 Evde çocuğuna bakmak ama aile bütçesine katkıda bulunmak isteyen kadınlardan oluşan kesim ise BT'nden daha farklı yararlanabilirler

Bakmak eyleminde yine çokça gördüğümüz bir diğer anlam genişlemesi “ÖNEM VERMEK/DİKKATE ALMAK BAKMAKTIR.” şeklindedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanan bu örnekte özne edicidir:

3. DE39C3A-1056 Sabah sporu olunca yaşa başa rütbeye bakılmaz.
4. RE36E1B-3293 Yukarıdaki başlığa bakıp da banka hesabınızı kontrol etmeye sakın çalışmayın.

5. EA16B3A-0570 Burada elektronik işlerine o bakıyor.

Bir diğer anlam genişlemesi olarak, “görmek” eyleminde de gördüğümüz “VARSAYMAK/FARZ ETMEK” genişlemesi burada da karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanan bu genişlemede eylem öznenin kontrolündedir.

6. SD02A2A-0810 Tahta çıktıktan sonra, kendisine bir kukla nazarıyla bakıldığı vehmine kapıldı.

7. CH42A3A-0766 Böyle olduğu içindir ki bu yollarla elde edilen bilgilere kesin ilim nazarıyla bakılmamıştır.

Bakmak eyleminde gördüğümüz bir diğer anlam genişlemesi “BAKMAK İNCELEMektir.” şeklinde görülmektedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru bir haritalanma söz konusudur. Eylem öznenin kontrolünde gerçekleşir, edicidir.

8. ED36C4A-0527 Yakup Kadri'nin yazdıklarına bakıldığında, olanla olmayan arasındaki çelişki sık sık su yüzüne çıkar.

9. DF05A1A-2985 İşletme arazisinin mülkiyete göre dağılımına bakıldığında, işletme arazisi içinde en yüksek oranı mülk arazisinin oluşturduğu ortaya, çıkmıştır.

10. ME05A1B-3909 Karşılaştırmalı hukuk açısından olaya bakıldığında, hukukçuların önünde yeterince araştırma konusu vardır.

4.1.2.2. Fiziksel düzlem

Bakmak eyleminin fiziksel düzlemde görülen anlam genişlemesine örnek olarak “BAKMAK KONTROL ETMEK/ÖLÇMEKTİR” eğretilemesini verebiliriz. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanan bu genişlemede eylem öznenin kontrolünde gerçekleşir, edicidir.

14. UA16B1A-1218 Ateşine baktım, oldukça fazla.

15. LF05A1B-4455 1 ve β 2'nin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına bakılmıştır.

16. TA16B1A-0919 Diş fırçalamaya özel önem veriyorlar ve her şişelenmiş suyun sertliğine bakıyorlar.

Bakmak eyleminin aşağıdaki gösterimsel olarak kullanımları ile “DİKKAT, İLGİ ÇEKME” anlamları gösterilmiştir. Fiziksel alandan kişiler arası iletişim alanına doğru haritalanan bu anlam genişlemesinde eylem edicidir.

17. CI37C3A-0469 Adama bak! Amma da kestiriyor.

18. TA16B3A-0450 Bak işte bak. Nasıl ezilip büzülüyor mahkemede.

19. SA16B2A-0433 Ben böyle limon yiyen adam görmedim.

Bakmak eyleminde fiziksel düzlemde görülen bir diğer anlam genişlemesi “YÜZÜ BİR YÖNE DOĞRU BAKIYOR OLMAK” şeklindedir. Daha çok çevremizdeki objelerin konumunu bildirmek için kullandığımız bu genişleme fiziksel alanda yer alır; özne deneyimcidir:

20. OE09C2A-1533 Hatta kitaplığının ve Anadolu ovasına bakan evin bütün ön yüzünü kaplayan, odanın duvarlarını boydan boya dolduran kitaplardan da şimdi söz etmeyeceğim.

Bir diğer anlam genişlemesi ise “GEÇİM SAĞLAMAK/BESLEMEK BAKMAKTIR.” şeklindedir. Fiziksel alandan sosyal alana doğru haritalanan bu anlamda eylem öznenin kontrolündedir.

21. JA16B4A-0347 Sevinç gibi ayın sonunu zor getiren, evine de bakmak zorunda olan bir kadın için hayatın izin vermediği bir lükstü böyle duygular, böyle ilişkiler...

Türk Dil Kurumunda “bakmak “ eylemi için 17 adet karşılık vardır:

1. Bakışı bir şey üzerine çevirmek:

"Zamanla nasıl değişiyor insan / Hangi resmime baksam ben değilim" - C. S.

Tarancı

2. Aramak

3. Bir şeyin yüzü bir yöne doğru olmak:

"Limana bakan penceresinden deniz görünürdü." - O. V. Kanık

4. Bir şeyin gelişmesi veya iyi bir durumda kalması için emek vermek

5. Beslemek, geçindirmek

"Üç çocuklu bir aileye bakıyor."

6. Bir iş birinden beklenmek

"Evin bütün işleri bana bakıyor."

7. Hastayı muayene etmek

8. Tedavi etmek için ilgilenmek

9. Yoklamak, incelemek, denemek:

"Git bak bakalım, evdeler mi? Şu hesaba sen de bak. Yemeğin tadına bakar mısınız?"

10. Bir işi yapmak, bir işi yapmakla görevli olmak

"Pasaport işine polis bakar."

11. İlgilenmek:

"Baktılar, ettiler, ilaç, tedavi, faydası olmadı." - E. Bener

12. Uğraşmak, meşgul olmak

"Çocuğum, sen derslerine bak."

13. Yapılabilmesi bir şeye bağlı bulunmak

"Bu iş beş bin liraya bakar."

14. Gözetmek, korumak

15. Renklerde benzemek, andırmak:

"Bu kumaşın rengi yeşile bakıyor."

16. Anlamak, farkına varmak:

"Bazı akşamlar bakarım Halil savuşur, nereye gittiğini de kimseye söylemez." - M. Ş. Esendal

17. Başka bir şeyle ilgilenmeyip elindeki veya önündeki işle uğraşır olmak:

"Yemeğini yemene bak! Vaktini boş geçirmemeye bak!"

Bakmak eyleminin Türkçeye özgü, dikkat çekici anlam genişlemeleri şu şekildedir:

1. Geçim sağlamak, beslemek

2. Bir işin birinden beklenilmesi

3. Yapılabilmesi bir şeye bağlı olmak

Araştırmadaki veriler ve Türk Dil Kurumundaki deyimsel olmayan anlam karşılıkları ile birlikte yapılan düzenleme sonra oluşan tablo şu şekildedir:

Tablo 5.2. *Bakmak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri*

ANLAMSAL GENİŞLEME	ALGI TÜRÜ	ALANLARARASI İLİŞKİ	EYLEM TÜRÜ
Aramak	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Özen Göstermek/İlgilenmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Sosyal Alan	Edici, +Kontrol

Tablo 5.2. (Devam) *Bakmak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri*

Varsaymak/Farz Etmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
İncelemek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Kontrol Etmek/Ölçmek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Yapılabilmesi Bir Şeye Bağlı Bulunmak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, +Kontrol
Bir Şeyin Yönü Bir Yere Doğru Olmak	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Bir İş Birinden Beklenmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, +Kontrol
Hastayı Muayene Etmek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Yoklamak/ Denemek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Bir İş Yapmakla Görevli Olmak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Geçim Sağlamak/Beslemek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Sosyal Alan	Edici, +Kontrol
Anlamak/Farkına varmak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Önem Vermek/Dikkate Almak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol

4.2. Duyma Algısı

4.2.1. Duymak eylemi

4.2.1.1. *Bilişsel düzlem*

Duymak eyleminde sıklıkla gördüğümüz anlam genişlemelerinden biri “DUYMAK ÖĞRENMEKTİR” olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru yapılan bu haritalandırmada eylem öznenin kontrolünde değildir, deneyimcidir:

1. JI09C1A-0558 Beraber bir güney kasabasına yerleştiklerini duyduk.
2. LA16B4A-0173 Aysu denen kızı bize transfer etmek için iş örneklerini istediğini duyarsa köpürür.
3. UA16B2A-1206 Bilmediği bir suç işlemiş de duyulmasından çekiniyormuş.

Duymak eyleminin “BİR ŞEYİN ÜNÜNÜ ŞÖHRETİNİ BİLMEK DUYMAKTIR.” şeklindeki anlamsal genişlemesinde fiziksel alandan bilişsel alana haritalanma görünmektedir. Eylem öznenin kontrolünde değildir, deneyimcidir.

4. HH42C2A-0709 Bağdatlı fırıncı ününü duyduğu İmam-ı Şibli'ye hayrandır.

5. PD03A1A-3347 Ama gerçekten benim Vietnam'dan da duyulmamın bir önemi var.

6. IG37C2A-1002 Adı oldukça duyulmuş bir yazardır yani.

Bu örneklerde bilgiler sestir ve sesi duymak, bilgiyi duymak, yani bilmektir, öğrenmektir.

Duymak eyleminde Türkçede çokça gördüğümüz ve duygusal düzlemde yer alan bir diğer kullanım ise “DUYMAK HİSSETMEKTİR” olarak görülmektedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanan bu örnekte eylem öznenin kontrolünde değildir, deneyimcidir:

7. KA16B1A-0705 Sıcak soluğunu duydum yüzümde.

8.UA16B2A-0398 Her birini kollarıma alıp bağıma basmak, kokularını, sıcaklıklarını duymak istiyorum.

Evrensel dil çalışmalarında karşımıza çıktığını söyleyemeyeceğimiz bu kavram eğretilmesinde, genelde dokunma algısı ile ifade edilen hissetmenin duyma eylemi ile ifade edildiğini görmekteyiz. Duyma eyleminin öznenin kontrolü dışında gerçekleşmesi “hissetmek” anlamı için uygundur. O halde dış dünyada algılayabildiğimiz nesnelere ve iç dünyamızdaki duygu ve düşünceler sestir; onları duymak, onları hissetmektir.

4.1.2.2 Fiziksel düzlem

Duymak eyleminde fiziksel düzlemde görülen bir başka anlam genişlemesi “DİKKAT ÇEKME, İLGİ İSTEME” şeklinde gösterimsel olarak görülmektedir. Fiziksel alandan kişiler arası iletişim alanına doğru haritalanan bu örnekte eylem edicidir.

9. LA16B4A-0687 Yüreği uzaklarda atıyor. Duy beni, diyor.

10. HD36C4A-0064 “Avrupa Avrupa duy sesimizi; işte bu Türklerin ayak sesleri” diye bağırıldı her maçta.

11. QA16B4A-0299 Duy babaanne duy! Bak, âlem ellilerinde yeni hayatlar kuruyor.

Bu kavram eğretilmesinde iletişimde verilmek istenen mesajlar sestir ve bu sesi duymak “ona ilgi göstermek”, “onun farkında olmak” şeklindedir.

Duymak eyleminin Türkçeye özgü dikkat çekici anlam genişlemesi “hissetmek” şeklindedir.

Duymak eylemi için Türk Dil Kurumunda 5 farklı anlam karşılığı verilmiştir:

1. Bilgi almak, öğrenmek, haber almak

“Bir köylüden burada avlandığınızı duydum.” - Halikarnas Balıkcısı

2. İşitmek, ses almak

“Çamaşırıcı Fatma kadın annemin duymayan kulaklarına yalvarıyor.” - Y. Z. Ortaç

3. Dokunma, koklama vb. duyuyla algılamak, hissetmek

“Yüzme denilen mucizeyi ancak beş altı sene sonra avuçlarımızın içinde duyabilecektik.” - B. R. Eyuboğlu

4. Nesnelere dokunmakla onların sıcaklık, soğukluk, sertlik, ağırlık, hareket vb. fizik durumlarından bilgi edinmek, hissetmek

“Elimin üzerinde bir böceğin gezdiğini duydum.”

5. Sezmek, fark etmek, hissetmek

“Güzel olmasın fakat ruhu olsun, bir şey duysun.” - H. C. Yalçın

Bu sonuçlar neticesinde şu şekilde bir tablo yapmak mümkündür:

Tablo 5.3. Duymak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri

ANLAMSAL GENİŞLEME	ALGI TÜRÜ	ALANLARARASI İLİŞKİ	EYLEM TÜRÜ
Hissetmek	Bilişsel	Fiziksel Alan> Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Öğrenmek/Haber Almak/Bilgi Almak	Bilişsel	Fiziksel Alan> Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Ün, Şöhretinden Haberdar Olmak/Bilmek	Bilişsel	Fiziksel Alan> Sosyal Alan	Deneyimci, -Kontrol
Dikkat çekme (Gösterimsel)	Fiziksel	Fiziksel Alan> Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol

4.2.2. Dinlemek eylemi

4.2.2.1. Bilişsel düzlem

“DİNLEMEK ÖĞRENMEKTİR.” şeklindeki eğretilerde fiziksel alandan bilişsel alana doğru bir haritalanma bulunmaktadır. Eylem öznenin kontrolündedir:

1. LE05A4A-1076 Bu olayı da ondan dinleyelim.

2. PE39C3A-1330 Grup bilgilerini Tayfun Beyazıt'tan dinleyelim.

3. VD05A1A-2035 Sonuçları bir hâkimden daha dinleyelim.

Bir diğer anlam genişlemesi ise “DİKKATE ALMAK” şeklinde görülmektedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanan bu genişlemede de eylem öznenin kontrolünde gerçekleşir, edicidir.

4. VI19E1A-4006 Hayır! Komşu falan dinlemem ben!

5. KE39E1B-3030 Cehennem melekleri onu hiç dinlemediler, sürüklemeye devam ettiler.

Dinlemek eyleminin çoğu dilde olduğu gibi en çok uğradığı anlam genişlemelerinden biri “İTAAT ETMEK” şeklindedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanan bu örnekte eylem öznenin kontrolünde edici olarak gerçekleşir.

6. GA16B1A-1929 O zaman beni dinle ve maymunlar gezegenine git, kendini kral ilan et.

7. EA16B1A-0096 Gel sen beni dinle, seni salayım; çek git buralardan başka yerlere.

8. QG36C4A-0452 Saygın bir yeri olan, sözünü dinleten bir yazar.

Dinlemek eylemin uğradığı bir diğer anlam genişlemesi ise “DİKKAT ÇEKMEK” şeklindedir. Fiziksel alandan kişiler arası iletişim alanına doğru haritalanan bu örnekte eylem öznenin kontrolünde edici olarak gerçekleşir.

9. QA16B2A-3350 Tersini söylüyorum şimdi sana, ama dinle bak!

Bilişsel düzlemde yer alan bu örneklerde öznenin kontrollü bir şekilde bir şeyi dinlemesi; onun dikkatini vermesi, itaat etmesi, öğrenmesi şeklindedir. Bilgiler ve istekler sestir ve sesleri dinlemek onları kabul etmektir.

Türk Dil Kurumuna göre dinlemek eyleminin 5 farklı anlam karşılığı bulunmaktadır:

1. İşitmek için kulak vermek

"Konağın hesabını sen söylersin, ben de dinlerim." - A. Ş. Hisar

2. Birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak

"Beni dinlersen bu işten vazgeç."

3. Kulakla veya dinleme aletiyle hastayı muayene etmek

"Doktor kalkar. Kulağını bu gösterilen yere dayar. Dinler." - Ö. Seyfettin

4. Uymak, baş eğmek, itaat etmek

"Şaşkınlım, çenem, dudaklarım, dilim sanki artık beni dinlemiyorlar." - A. Ümit

Bu bilgilerden hareketle “dinlemek” eylemi için şu anlam genişlemelerini verebiliriz:

Tablo 5.4. *Dinlemek Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri*

ANLAMSAL GENİŞLEME	ALGI TÜRÜ	ALANLARARASI İLİŞKİ	EYLEM TÜRÜ
Öğrenmek	Bilişsel	Fiziksel Alan> Bilişsel Alan	Deneyimci, +Kontrol
İtaat Etmek	Bilişsel	Fiziksel Alan> Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Dikkat Vermek	Bilişsel	Fiziksel Alan> Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol

4.2.3. İşitmek eylemi

4.2.3.1. *Bilişsel düzlem*

İşitmek eyleminde gördüğümüz anlam genişlemelerinden “HABERDAR OLMAK, ŞAHİT OLMAK, YAŞANMIŞ, TANIK OLMAK” aşağıdaki örneklerde görülmektedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanan bu örnekte eylem öznenin kontrolünde değildir; deneyimcidir.

1. LD39E1B-2927 Her Türk'ün vicdanını bir yıldırım felaketi gibi berbat ve perişan eden yirminci asrın bu işitilmemiş haksızlığı hemen tamir edilmelidir.

2. LH03A2A-0517 Gürcü hilatini giyerek başına haç işaretli bir serpuş geçirmesi tarihte “benzeri işitilmedik garip bir olay” olarak nitelendirilmiştir.

İşitmek eyleminde sıklıkla gördüğümüz diğer bir anlamsal genişleme ise “ÖĞRENMEK” olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalandırabileceğimiz bu anlamsal genişlemede eylem öznenin kontrolündedir.

3. PI09C4A-4727 Abdülhak Şinasi Hisar adını, ilk kez Varlık Yayınları basımı, Cevdet Kudret imzalı, “Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman”dan işittim.

4. TA16B1A-0835 Askere gittiğini, döndükten sonra evlendiğini işittim.

5. QG09C2A-0369 Bu arada Hülya'nın geleceği işitilmiş.

İşitme eyleminin de diğer duyuş eylemlerinde olduğu gibi ses olarak tasavvur edilen bilgileri işiterek kavradığını, öğrendiğini, anladığını ve onlardan haberdar olduğunu söyleyebiliriz.

İşitmek eylemin Türk Dil Kurumuna göre 2 farklı anlam karşılığı bulunmaktadır:

1. Kulakla algılamak, duymak

"Doktorun sesini işitince koştı, yanakları kırmızı, gözleri parlıyordu." - H. E. Adıvar

2. Haber almak

Bu bilgilerden hareketle "işitmek" eyleminde görülen anlamsal genişlemeleri aşğıdaki tablo ile açıklayabiliriz:

Tablo 5.5. İşitmek Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri

ANLAMSAL GENİŞLEME	ALGI TÜRÜ	ALANLARARASI İLİŞKİ	EYLEM TÜRÜ
Haberdar Almak/Şahit Olmak/Tanıık Olmak	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Öğrenmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol

4.3. Dokunma Algısı

4.3.1. Dokunmak eylemi

4.3.1.1. Bilişsel düzlem

Dokunmak eyleminde görülen anlam genişlemelerinden biri "TESİR ALTINDA BIRAKMAK", "İLETİŞİME GİRMEK" biçimindedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru yapılan bu haritalamada eylem öznenin kontrolünde edici bir şekildedir:

1. RA16B1A-0153 Bilmediğim bir gerçeikle karşılaştım. Şeytan dokundu bana ve kâbuslarıma, yaşantıma girdi.

4.3.1.3. Fiziksel düzlem

Dokunmak eyleminde fiziksel düzlemde rastladığımız anlam genişlemelerinden ilki "MÜDAHELE ETMEK" şeklindedir. Eylem öznenin kontrolünde, edicidir.

2. FH03A1B-2384 Hangi işlerse işlesin mabetlere iltica edenlere dokunulmazdı.

3. PD05A2A-3342 Temel hak ve hürriyetlerin özlerine dokunulmayacaktır

4. QE39C4A-0060 Fevzi Çakmak'a nedense İttihatçılar hiç dokunmadılar! O görevini sürdürmeye devam etti.

Dokunmak eyleminde anlamsal genişlemelerinden biri de bir spor dalında “TOPA VURMAK DOKUNMAKTIR.” şeklindeki kullanımudur. Fiziksel düzlemde kendine yer bulan bu anlam genişlemesinde eylem öznenin kontrolünde edicidir:

5. SI31D1B-2431 Son haftaların golcü futbolcusu Gökhan Güleç dokunarak skoru 1-0 yaptı.

6. SI31D1B-2354 Zadi kafasıyla topa dokunsa ev sahibi CSKA Sofya, maçın hemen başında öne geçecekti.

Bir diğer anlam genişlemesi ise bir objeyi gerçek anlamıyla “KULLANMAK/TÜKETMEK” şeklinde görülmektedir. Fiziksel düzlemde kendine yer bulan bu anlam genişlemesinde eylem öznenin kontrolünde edicidir:

7. UE39C2A-1407 Bankadaki paralara ise hiç dokunulmamıştı.

8. TE36E1B-3354 Yemeğin sonunda tabakta bir parçaya dokunmayarak, ne kadar doydıklarını ev sahiplerine gösterdiler.

9. PI22C1A-0209 Ne kaşar peynirine ne de ekmeğe dokundum: öylece duruyorlar.

Türkçede “dokunmak” eyleminde yine çokça gördüğümüz bir diğer anlam genişlemesi ise “İNSAN VÜCUDUNUN TÜKETTİĞİ VEYA KULLANDIĞI BİR ŞEYDEN OLUMSUZ ETKİLENMESİ, RAHATSIZ OLMASI” dokunmak ile ifade edilmektedir. Fiziksel düzlemde kendine yer bulan bu genişlemede eylem deneyimcidir:

10. RG09C4A-1169 Kabahat bende. Dokunacağımı bile bile yedim; ondan midem ağrıyor.

11. JE39C4A-1476 Tükettiği alkolün hiç bir çeşidi dokunmaz.

12. DA16B3A-1040 Zaten o haplar bana dokunuyodu...

Dokunmak eyleminde tanıklanan bir diğer anlamsal genişleme ise “ZARAR VERMEK/OLUMSUZ ETKİDE BULUNMAK” şeklinde yer almaktadır. Fiziksel alandan bilişsel ve fiziksel alana doğru yapılabilen anlam haritalandırmasında eylemin öznenin kontrolünde edici olarak gerçekleştiğini görmekteyiz.

13. CA16B2A-0159 İyi ki karısına filan dokunmuyorlar.

Türk Dil Kurumuna göre dokunmak eyleminin 4 farklı anlam karşılığı vardır:

1. Nesnelerin sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık vb. niteliklerini derinin altındaki sinir uçları aracılığıyla duymak, değmek, el sürmek, temas etmek

"Bir elektrik zilinin düğmesine dokunduk." - A. Haşim

2. Karıştırmak

"Bu kâğıtlara kimse dokunmasın."

3. Almak, kullanmak, el sürmek

"Buğdaydan, bulgurdan ne varsa kimse dokunmuyor, daha zor günlere saklıyordu." - N. Araz

4. Sağlığını bozmak

"Bu yemek bana dokunur. Bu hava dokundu."

Bu bilgilerden hareketle "dokunmak" eyleminde görülen anlam genişlemelerini şu şekilde gösterebiliriz:

Tablo 5.6. *Dokunmak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri*

ANLAMSAL GENİŞLEME	ALGI TÜRÜ	ALANLARARASI İLİŞKİ	EYLEM TÜRÜ
Müdahale Etmek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Duygusal Anlamda Etkilenmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Bir Objeyi Gerçek Anlamında Kullanma	Fiziksel	Fiziksel Alan	Edici, +Kontrol
Tesir Altında Bırakmak/İletişime Girmek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Tüketilen/Kullanılan Bir Şeyden Fiziksel Olarak Rahatsız Olmak	Fiziksel	Fiziksel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Zarar Vermek/Olumsuz Etkide Bulunmak	Fiziksel-Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Futbolda Topa Vurmak	Fiziksel	Fiziksel Alan>Sosyal Alan	Edici, +Kontrol

4.4. Tatma Algısı

4.4.1. Tatmak eylemi

4.4.1.1. *Bilişsel düzlem*

Tatmak eyleminde bilişsel ve duygusal düzlemde yoğun şekilde gördüğümüz anlamsal genişleme "DENEYİMLEMEK/YAŞAMAK" şeklindedir. Fiziksel alandan

bilişsel alana doğru haritalanan bu genişlemede, eylem öznenin kontrolünde değildir, deneyimcidir:

1. OE39C3A-2604 Dünyayı, insanları tanıyıp, severek birlikte olmanın değerini tattım...
2. HI22C4A-0860 Bunu söylerken bir virajı daha “iki tekerle almanın” mutluluğunu tattırıyor.
3. IA42B4A-0302 Çok kez uykusuz kaldım. Açlık ve susuzluğu tattım

Bu kavram eğretilmesinde deneyimler tüketilebilir bir üründür ve onu tatmak deneyimlemektir.

Tatmak eyleminin eşdizilimsel olarak yer aldığı diğer örneklerde genellikle “BİR ŞEYİN ZEVKİ, KEYFİ TATTIR” şeklindeki kavram eğretilmesi dikkat çeker. “BİR ŞEYİN KEYFİNE VARMAK” veya “BİR ŞEYİN KEYFİNİN YİTİRİLMESİ” anlamlarına gelen örnekler aşağıdaki gibidir:

4. TE39E1B-3037 Bu ifadeler nefsimde çok ağır gelmekte ve size kulak verdikçe eğlenceli hayatımın tadı kaçmaktaydı.
5. PI27D1B-2816 En büyük keyifleri de eşleriyle birlikte Boğaz'ın tadını çıkarmak.
6. NA16B4A-0040 "Sen de benim gibi tek başına mı tadına varmak istedin köprünün.

4.4.1.2. Fiziksel düzlem

Tatmak eyleminde görülen diğer genişleme ise “TATMAK DENEMEKTİR” şeklindedir. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru bir haritalanma görülmektedir. Eylem öznenin kontrolünde edicidir.

7. TD36E1B-2862 Ama unutmayın, siz bu yemekten sıkılmışsınız, biz ise daha tadamadık...

8. TF25D1B-2153 Çetin, Amerika'daki tüketicilerin ürünü tattıktan sonra almayı tercih ettiğini, Japonların ise sağlıklı ürünleri tercih ettiğini kaydetti.

Tatmak eyleminin duyu anlamının bir yemeği veya içeceği az miktarda algılamak, denemek şeklinde olmasından dolayı bu kavram eğretilmesi görülmektedir.

Öte yandan Türk Dil Kurumu'nda “tatmak” eyleminin 3 anlamsal karşılığı şu şekildedir:

1. Dil yardımıyla bir şeyin tadının nasıl olduğunu anlamak.

2. Bir şeyden az miktarda yemek veya içmek:

“O meşhur beyaz şaraplarını tattık.” - H. Taner

3. Duymak, hissetmek

“Yaşamın her acısını tatmış.”

Bu bilgilerden hareketle “tاتمak” eylemi için görülen anlamsal genişlemeleri aşağıdaki tabloda gösterebiliriz:

Tablo 5.7. Tatmak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemeleri

ANLAMSAL GENİŞLEME	ALGI TÜRÜ	ALANLARARASI İLİŞKİ	EYLEM TÜRÜ
Deneyimlemek/Yaşamak/Hissetmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Denemek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Bir şeyin zevki olması	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol

4.5. Koklama Algısı

4.5.1. Koklamak eylemi

4.5.1.1. Bilişsel düzlem

Koklamak eyleminde sıklıkla görülen anlam genişlemesi “HİSSETMEK/SEZMEK” şeklindedir. Bu genişlemede eylem öznenin kontrolünde edicidir.

1. DI37C1A-3009 At, duruşu, mesafeleri koklayışı, binbir şekilde yol alışı, ruhumuzu bütün çizgilerine nakşedişiyle, sanki bizim yarı belimizden itibaren bir uzuvumuzdur.

2. PI09C3A-1078 “Şehrin havasını en iyi onlar koklar” demişti Frankel.

3. HI13C4A-1940 Değişik Avrupa ülkelerini dolaştı, tarihi kokladı, uygarlıkları anlamaya çalıştı.

Koklamak eyleminde evrensel çalışmalarda da gördüğümüz “koklamak şüphelenmektir” kavram eğretilmesini Türkçede de görmekteyiz. Fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanan bu örnekte eylem deneyimcidir:

1. QE37C4A-0402 Gerçi Erol Aksoy'a satılan hisse miktarı onu birinci derecede patron durumuna getirmiyordu ama burnumuza kötü kokular gelmeye başlamıştı.

Bu kavram eğretilmesinde şüphe uyandırıcı şeyler kokuludur ve onları koklamak; onlardan şüphelenmek, onların varlığını hissetmektir.

4.5.1.2. Fiziksel düzlem

“KOKLAMAK DENEYİMLEMektİR” kavram eğretilmesinde de fiziksel alandan bilişsel alana bir haritalanma mevcuttur. Eylem duruma göre öznenin kontrolünde veya kontrol dışında görülebilir:

4. KE39E1B-3030 Başka dünyaların buruk kokulu çiçeklerini koklayanlar, bu güllenin rayihasına bir türlü alışamıyordu.

Deneyimlerin kokuları vardır ve onları algılamak, onları deneyimlemek şeklindedir.

Koklamak eyleminin Türkçeye özgü anlam genişlemeleri şu şekildedir:

1. Paylaşmak/vermek (düşük miktarda)
2. Çok az kullanmak

Türk Dil Kurumuna göre “koklamak” eyleminin 2 farklı anlam karşılığı bulunmaktadır:

1. Kokusunu duymak için bir şeyi burnuna yaklaştırmak veya bir yerin havasını içine çekmek:

"Havluyu ikinci kez koklarken kapının zilini duyuyorum." - A. Ümit

2. Çok az kullanma, çok azıyla yetinmek

"Bu otomobil benzini kokluyor."

Bu bilgiler ışığında “koklamak” eyleminde görülen anlam genişlemelerini aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

Tablo 5.8. *Koklamak Eyleminde Görülen Anlam Genişlemesi*

ANLAMSAL GENİŞLEME	ALGI TÜRÜ	ALANLARARASI İLİŞKİ	EYLEM TÜRÜ
Hissetmek/Sezmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Deneyimlemek	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol
Çok Az Kullanmak	Fiziksel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Edici, +Kontrol
Şüphelenmek	Bilişsel	Fiziksel Alan>Bilişsel Alan	Deneyimci, -Kontrol

5. SONUÇ

Türkiye Türkçesindeki algı eylemlerinde görülen kavram eğretilmelerini incelediğimiz çalışmada, algı eylemlerinde görülen anlam genişlemeleri örnekler eşliğinde gösterilmiştir. Bu bölümde aynı algıya ait olan farklı eylemlerin arasındaki ilişkiyi anlamak, istatistiksel verilerle algı eylemlerinde görülen ilgi çekici noktaları belirtmek amacıyla sırasıyla her algı hakkında saptamalarda bulunacaktır. 5.1. Sonuç

Elde ettiğimiz tablolar ve incelenen cümlelerden hareketle, algı eylemlerinin anlamsal genişlemelerinin Türkiye Türkçesindeki durumu hakkında bir takım neticelere ulaşmamız mümkündür.

Sırasıyla başlayacak olursak; Türkiye Türkçesi'nde görme duyusunda görülen temel eylemler “görmek” ve “bakmak” şeklindedir. Viberg' in eylemleri sınıflandırma tablosundan (1984, s. 123-124) hareketle “görmek” eyleminin öznenin kontrolünde gerçekleşmediğini ve dolayısıyla deneyimci bir eylem olduğunu; “bakmak” eyleminin ise öznenin kontrolünde gerçekleşen edici bir eylem olduğunu söyleyebiliriz.

Daha önceki bölümlerde (bk. giriş) bahsedilen evrensel dil çalışmalarından hareketle, görme algısında tanımlanan eylemlerin diğer eylemlere nazaran daha fazla anlam genişlemelerine uğradığını görmüştük. Türkçede de diğer çalışılan dillerde olduğu gibi görme duyusunda karşılaştığımız anlam genişlemeleri bir hayli fazladır. Yaptığımız çalışmada “görmek” eylemi için 22 tane anlam genişlemesine ulaştık. Görmek eylemi için tanımlanan 22 anlam genişlemesindeki 10 anlamın bilişsel düzlemde, 12 anlamın ise fiziksel düzlemde olduğu görülmektedir. “Görmek” eyleminin deneyimsel olmasına rağmen anlam genişlemesine uğradığı 22 örneğin 14'ünde özne kontrolünde gerçekleşen bir eylem olarak görülmesi ilginç bir noktadır. Bunun yanında anlam genişlemelerindeki haritalandırmada 1 örneğin fiziksel dünyada tanımlandığını; 13 örneğin fiziksel dünyadan bilişsel dünyaya, 7 örneğin fiziksel dünyadan sosyal hayat alanına doğru yol aldığı ve 1 örneğin de fiziksel dünyadan kişiler arası iletişim alanında tanımlandığı bir haritalandırma ile karşılaşmaktayız. Türkçe Ulusal Derlemi'den edinilmiş 200 farklı cümlede, “görmek” eyleminin temel anlamına %36 oranında tanık olmaktayız. Anlam genişlemesi açısından ise %24 oran ile “deneyimlemek, uğramak, maruz kalmak” örnekleri ile karşılaşmaktayız.

Yaptığımız çalışmada ulaştığımız sonuçlara göre “bakmak” eylemi için 14 farklı anlam genişlemesine ulaştık. Sonuçlara göre anlam genişlemelerinde görülen 6 örnek

fiziksel düzlemde, 8 örnek ise bilişsel düzlemde görülmektedir. Öznenin kontrolünde gerçekleşen “bakmak” eylemi, 3 örnek dışında aynı şekilde görülmektedir. Yaptığımız incelemeye göre 2 örnek fiziksel alandan sosyal alana doğru haritalanırken, 12 örneğin fiziksel dünyadan bilişsel dünyaya doğru bir haritalandırmaya uğradığını görmekteyiz. Bakmak eyleminin Türkçe Ulusal Derlemi’nden topladığımız 200 farklı cümlede, %45,5 oranıyla, en çok temel anlamıyla görüldüğünü görmekteyiz. Bunun yanında uğradığı anlamsal genişlemeleri incelediğimizde en fazla %36 oranıyla “incelemek” anlam genişlemesine uğradığını söyleyebiliriz.

“Görmek ve “bakmak” eylemlerinin “önemsemek, anlamak, incelemek, farzetmek, dikkat çekmek (gösterimsel kullanım) ve yüzü bir yöne doğru olmak” anlamlarında ortaklık gösterdiğini görmekteyiz. Algının genel olarak “odaklamak”, “kavramak”, “görüntü üzerinde kontrol sahibi olmak” gibi özelliklerinin kavram eğretilmelerinde kullanıldığını söyleyebiliriz.

İki eyleme baktığımızda da dış dünya ile bilişsel alanda fazlaca anlam genişlemelerine uğradıklarını görmekteyiz. Önceki araştırmalarda da sıklıkla söz edildiği gibi dünyayı tanımada kullanım rahatlığı ve geniş sınırları bakımından görme duygusu insanlar için ilk tercihlerden biri olmuştur. Türkçedeki anlam genişlemelerine de baktığımızda dış dünyadaki bilişle ve duygularla ilgili anlamları çokça karşıladıklarını görmekteyiz. Anlam genişlemelerine uğradıklarında eylemlerin temel prensiplerinin (edici veya deneyimsel olması) değişebildiğini görmekteyiz. İki eylem için de en fazla kullanılan anlam genişlemelerine baktığımızda, görmek için “deneyimlemek”; bakmak eylemi için “incelemek” anlamlarını görmek pek şaşırtıcı değildir. Dış dünyanın görme duygusuyla incelenmesi ve deneyimlenmesi görme duygusunun işleviyle örtüşmektedir.

Türkçede duyma duygusu için 3 temel eylemin varlığından söz edebiliriz: “Dinlemek”, “duymak” ve “işitmek. Öncelikle “duy-” eylemine baktığımızda öznenin deneyimci yani algının istemsiz olduğunu görmekteyiz. “Duy-” eyleminin kullanıldığı örneklerde, öznenin bahsedilen ses veya konuşmaya maruz kaldığını görmekteyiz. İşitme duyumuzun, normal şartlarda bir hamle yapmaksızın çalışmasını engelleyemediğimiz için bu yapı anlaşılabilir. Bunun yanı sıra “dinle-” eylemine baktığımızda ise öznenin daha çok bilerek, isteyerek, odaklanarak yani istemli olarak bu eylemi gerçekleştirdiğini görüyoruz. Buradaki temel farkın, odaklanma ve istemsiz duyulan sesleri bilinçle yorumlanması şeklinde açıklayabiliriz. Bu sebeple özellikle “duy-” ve “dinle-” eylemlerinin birbirleri yerine açık bir şekilde kullanılmadıklarını

söyleyebiliriz. Örneğin “şarkı duymak” ifadesi ile “şarkı dinlemek” ifadeleri birbirine benzerlik gösterebilir de, ilk kullanımda şarkıya denk gelmek suretiyle işitme; diğerinde ise şarkıyı isteyerek dinleme söz konusudur. Bunun yanında dinleme eylemi zihinsel bir süreci içine almaktadır. Özne var olan sesleri anlamlandırmada daha edicidir. Özellikle müzik ile ilgili kullanımlarda, müziğin bilinçli bir zevk ve hobi olduğunu hesaba katarsak beklediğimiz gibi “duy-“ eyleminin “dinle-“ eylemi yerine katıyen kullanılmadığını, benzerlik göstermediğini görüyoruz. Bu sebeple özellikle bu iki eylem bu ayırıcı nokta üzerinden rahatlıkla ayrılabilirler.

“İşit-“ eylemine baktığımızda ise eylemin daha çok “duy-“ eylemine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bunun sebebi ise “duy-“ eyleminde olduğu gibi algının çoğunlukla istemsiz olmasıdır. Bu sebeple bazı cümlelerde “duy-“ eyleminin “işit-“ eylemini anlamca karşılayabildiğini görmekteyiz. Fakat bunun yanında bazı kalıplarda da istisna görmekteyiz (azar işitmek vs.). “Duy-“ eyleminde gördüğümüz gibi “işit-“ eyleminin de “dinle-“ eylemiyle benzer sebeplerden dolayı ayrıldığını görmekteyiz. Fakat özellikle eyleminin türetimlerine geldiğimizde ise tablo biraz daha değişmektedir. “işitme” olarak sıkça gördüğümüz kullanımın çok daha genel bir yapıyı ifade ettiğini görmekteyiz. Yani “işitme” kelimesi ile duyma, dinleme gibi işitsel alanlardaki tüm eylemlerin dâhil olduğunu genel bir kullanıma tanık oluruz ve bu duyumuzu direkt olarak ifade ederiz. Bu sebeple daha çok karşılaştığımız “işitme engelli”, veya “işitme cihazı” kullanımları duyuyu her açıdan ifade ederek bir genelleştirme yapmaktadır.

Çalışmada kullanılan veriler ışığında “duymak” eylemi için 4 farklı anlam genişlemesine ulaşıldı. Anlam genişlemelerinden 3 tanesinin bilişsel düzlemde, 1 tanesinin de fiziksel düzlemde gerçekleştiğini görmekteyiz. Eylemlerin bir tanesi dışında hepsi istemsiz yapıda; yani deneyimcilerdir. Bunun yanı sıra 3 anlamın fiziksel alandan bilişsel alana doğru, 1 anlamın ise fiziksel alandan sosyal alana doğru haritalandırmaya tabi olduklarını görmekteyiz.

Türkçe Ulusal Derlemi’nden toparlanan 200 farklı cümlede en çok rastlanan anlamsal genişleme %48,5 oranı ile “hissetmek” şeklinde görülmektedir. Eylemin temel anlamda ise %36 oranında görüldüğünü görmekteyiz.

Dinlemek eylemi için ulaşılan 3 anlam genişlemesinden hepsinin bilişsel düzlemde gerçekleştiğini görmekteyiz. Eylemlerin 2 tanesi edici, diğeri deneyimci roledir. Türkçe Ulusal Derlemi’nden ulaşılan 200 farklı cümleye göre dinlemek eylemi

%57,5 oranında temel anlamında kullanılmaktadır. Anlamsal genişlemeye uğrayan karşılıklarında ise %23,5 ile “itaat etmek” yer almaktadır.

Yapılan analizler ışığında “ışitmek” eyleminin 2 farklı anlamsal genişlemeye uğradığını görmekteyiz. Eylemlerin 2’sinin de öznenin kontrolü dışında gerçekleştiğini görmekteyiz. Her 2 anlam da fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalandıklarını söyleyebiliriz. Anlam genişlemelerinin hepsi bilişsel düzlemde gerçekleşmektedir. Türkçe Ulusal Derlemi’nden derlenen 200 farklı cümleye göre eylemin %90 oranında temel anlamıyla görüldüğüne tanık olmaktadır. Bunun yanında uğradığı anlamsal genişleme bakımından %6 oranı “öğrenmek” anlam genişlemesinin en sıklıkla görüldüklerini söyleyebiliriz.

Analizlerin ışığında 3 eylemin de “öğrenmek” anlamına gelebildiklerini görmekteyiz. Türkçede duyma duyusunun, görme duyusu kadar alanlar arasında fazlaca anlam genişlemesine uğramadığını görmekteyiz. Bunun yanında duyma algısının bilişle ilgili yoğun bir ilişkisi olduğunu görmekteyiz.

Dokunmak eyleminde ise 7 farklı anlamsal genişlemeye ulaşılmıştır. Anlamların 1’i bilişsel düzlemde, 5 anlam fiziksel düzlemde ve 1 anlam da hem fiziksel hem bilişsel düzlemde yer almaktadır. 4 anlam fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanırken, 2 anlam fiziksel alanda, 1 anlam ise fiziksel alandan sosyal alana doğru haritalanmaktadır. Eylemlerin 5 tanesi özne kontrolünde gerçekleşirken, 2 tanesi ise deneyimcidir.

Türkçe Ulusal Derlemi’nden derlenen 200 farklı cümleyi incelediğimizde eylemin temel duyu anlamı ile %66 oranında karşılaşmaktayız. Anlam genişlemelerine baktığımızda, %15 ile “duygusal anlamda müdahale (etkilenme)” anlamının en sıklıkla görüldüğünü söyleyebiliriz.

Türkçedeki dokunma algısında görülen anlam genişlemelerinin, önceki dil çalışmalarında incelenen dillerle kıyasladığımızda, zengin olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle duyma algısındaki eylemlerde tanıklanan anlam genişlemelerinin, dokunma algısına göre sayıca daha az çeşitli olması da ilgi çekicidir.

Dokunma algısının anlam genişlemelerinin daha çok dış dünya üzerinden tanıklanması ve anlam genişlemelerinin daha çok “etki etme”, “müdahale etme” üzerine yoğunlaşması da duyunun çalışma prensibiyle uygunluk göstermektedir. Sweetser’in de çalışmasında belirttiği gibi insan vücudunda fiziksel ve bilişsel alanlarda doğrudan bir

ilişki vardır (1990, s. 28). Fiziksel olarak canı yanan bir insanın, psikolojik olarak da kötü hissetmesinin normal olduğu iddaa edebilir.

Ekrem Ayan ve Yakup Türkdil'in çalışmalarında; Türkiye Türkçesi'nde Kazak Türkçesi'nden daha fazla eyleme sahip olan tek algının "dokunma" olduğunu belirttiklerini de hesaba katarsak, "dokunma" algısının dilimizde önemli kullanıma sahip olduğunu iddaa edebiliriz (2015, s. 110).

Türkçede "koklama" duyusunda tanıklanan 4 farklı anlamdan söz edebiliriz. Bu anlam genişlemelerinden 2 tanesi fiziksel düzlemde, 2 tanesi ise bilişsel düzlemde yer almaktadır. Eylemlerden 3 tanesi deneyimci, 1 tanesi de edicidir. Anlam genişlemelerinin hepsi fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalanmaktadır.

Sweetser'e göre koklamak eyleminde görülen kavram eğretilmeleri diğer algı eylemlerine kıyasla daha azdır (1990, s.41). Bu düşüncenin Türkçede de paralellik gösterdiğini iddaa edebiliriz.

Türkçe Ulusal Derleminden derlenen 200 farklı cümleye göz attığımızda, eylemin %89,5 oranında temel anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Bununla beraber anlam genişlemesine uğrayan örneklerde %6 ile "hissetmek" en sıklıkla karşılaştığımız anlamdır. Bu bakımdan anlam çeşitliliği olmasına karşın sıklıkla kavram eğretilmesine uğramış hallerinin kullanımının düşük olduğunu iddaa edebiliriz.

Türkçede tatma algısında ise 3 anlam genişlemesine şahit olmaktayız. Bu anlam genişlemelerinden ikisi bilişsel düzlemde, diğeri de fiziksel düzlemde görülmektedir. Bilişsel düzlemde yer alan anlamlar, fiziksel alandan bilişsel alana doğru haritalandırılmaktadır.

Türkçe Ulusal Derlemi'nden derlediğimiz 200 farklı cümleyi incelediğimizde %78,5 oranıyla en çok tanıklanan anlamın "deneyimlemek, yaşamak" olduğunu görmekteyiz.

Tatma duyusundaki anlamsal genişlemelerin çok çeşitli olmamasına karşın, anlam genişlemesinin bu sıklıkla görülmesi ilgi çekicidir.

Tatma duyusunun, yapılan daha önceki çalışmalarda da (bk. Giriş) en az anlam genişlemesine uğrayan duyulardan biri olduğunu iddaa edebiliriz. Türkçede de bu paralelliktedir. Buna karşın özellikle "deneyimlemek" anlamındaki genişleme ile diğer duyu eylemlerinde rastlamadığımız ölçüde bir yoğun ilişki ile karşılaşmaktayız.

Genel olarak Türkiye Türkçesindeki algı eylemlerinde görülen anlam genişlemelerine ve çeşitliliklerine baktığımızda, görme ve duyma algılarının diğer dillerde de çoklukla görüldükleri gibi bilişle ilişkili olduklarına şahit olmaktayız. Buna karşın Türkçedeki diğer algı eylemlerinin sadece fiziksel düzlemde yer aldıklarını söylemek yanlış olur. Bilişsel alanlarla ilişkilerinin uzak olduğu düşünülen “koklama”, “tatma” ve “dokunma” algılarının da Türkçede bilişsel anlamlara gelebildikleri iddaa edilebilir.

5.2. Öneriler

Türkiye Türkçesindeki algı eylemlerinde görülen eğretilemelerin olası diğer anlam genişlemeleri ve özellikle kavram alanında görülen geçişimlerini detaylıca gösterebilmek için daha fazla sayıda veri üzerinden araştırma yapılması gerekmektedir. Algı eylemlerinin anlamsal gelişimlerinde kültürel etkilerin önemini gösterebilmek amacıyla art zamanlı çalışmalar yapmak, insan algısı ve kültürün dile olan etkisini açıklamada bir takım yeni fikirler verebilir. Bu bağlamda Eski Türkçedeki algı eylemleri ile birlikte günümüz Türkiye Türkçesi üzerine karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, Bedia (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK
- Antuñano, I. (1999). *Polysemy and metaphor in perception verbs: A cross-linguistic study*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edinburgh: University of Edinburgh.
- Antuñano, I. (2002). Mind-as-body as a cross-linguistic conceptual metaphor. *Miscelánea. A Journal of English and American Studies*. 25, 93-119.
- Antuñano, I. (2008). Vision Metaphors for the intellect: Are they really cross-linguistic? *Journal of the Spanish Association of Anglo-American Studies*. 30 (1), 15–33.
- Ayan, E. ve Türkdil Y. (2015). Kazak Türkçesinde dokunma duyu eylemleri ve anlam zenginliği. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (4), 95-114.
- Emeksiz, Z. ve Uluşüz, B. (2014). Eski Türkçeden Günümüze Algı Eylemlerinde Çok Anlamlılık. *Dilbilim Derneği- Ankara Dilbilim Çevresi Konuşmaları*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Emeksiz, Z. (2016). Eski Türkçede Çok Anlamlılık, Metin Türü ve Söylem: İşitme Algı Eylemleri. 30. *Ulusal Dilbilim Kurultayı*. Ankara
- Evans N. and Wilkins D. (2000). In the mind's ear: The semantic extensions of perception verbs in Australian Languages. *Linguistic Society of America*, 76 (3), 546-592.
- Gökçe, F. (2015). Kutadgu Bilig’de kör- “görmek”: Çok anlamlılık, metafor ve gramerleşme. *Türkbilig*, 29, 69-76.
- Gunnarsdóttir, Á. (2013). *Conceptual metaphors in perception verbs: A comparative analysis in English and Icelandic*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Reykjavík: University of Iceland.
- Juanhong, L. (2012). The Touch Metaphors: A cognitive and corpus-based study. *Polyglossia*, 22, 47-47.

- Kamchybekova, A. (2011). Kırgız Türkçesinde Duyu Eylemleri. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 88-102.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kurath, H. (1921). *The semantic sources of the words for the emotions in Sanskrit, Greek, and the Germanic Languages*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Chicago: University of Chicago.
- Lakoff, G. and Johnson M. (1980). *Metaphors we lived by*. Chicago ve Londra: The University of Chicago Press.
- Maslova E. (2004). A universal constraint on sensory lexicon, or when hear can mean 'see'? A. Volodin (Ed.), *Tipologičeskie obosnovanija v grammatike: k 70-letiju profesora Xrakovskogo* içinde (s. 300-312). Moskova: Znak.
- Özmen A. Er, F. Atlas Mahmut, Aslanargun A. Peker, K, Şıklar E, Sönmez Harun. (2013). *İstatistik*. Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayını.
- Sweetser, E. (1990). *From etymology to pragmatics, metaphorical extensions of cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Şahin, S. (2012). Mental eylem kavramı ve Türkmen Türkçesinde mental eylemler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1 (4), (45-62).
- Viberg, A. (1984). The verbs of perception: A typological study. B. Butterworth, B. Comrie, and Ö. Dahl (Eds.), *Explanations for Language Universals* içinde (s. 123-162). Berlin, New York ve Amsterdam: Mouton Publishers.
- Viberg, A. (2015). Sensation, perception and cognition: Swedish in a typological-contrastive perspective. M. Hilpert, J. Mackenzie and G. Thompson (Eds.), *Functions of Language* içinde (s. 96-131). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde mental filler. *Modern Türklük Araştırmaları dergisi*, 2 (1), 17-51.